

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 42 (1956)

Artikel: Contribuziun alla sligiazion dil problem puril muntagnard
Autor: Casutt, C.P.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882209>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 24.01.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Contribuziun alla sligiazion dil problem puril muntagnard

da C. P. Casutt, Cuera/Falera*

I. Introducziun

Sche nus ughiein de s' expectorar davart il problem »sligiazion della question purila muntagnarda«, sche savein nus beinavunda ch'ei setracta d'ina damonda zun delicata. Enconuschen-tamein ein las relaziuns purilas en tiara muntagnarda ualti differ-entas d'in cantun a l'auter. Ins sa perfin constatar che quellas varieschan da vallada a vallada; gie, savens da vischnaunca a vischnaunca. Quei ch'ins sa giudicar e recumandar per bien ed endretg en in liug, ston ins magari disapprobar per in auter. Ultra de quei cumporta l'isolaziun dil pievel muntagnard cun se-zezza, ch'ins ei cheu zun tradizional, tscheu e leu schizun memi conservativs en vesta a novs, urgents problems. Il pign contact anoviars lai savens ni veser ni capir nossa glied las pussei-vladads datas, e las pretensiuns che las fieras fan oz alla pro-ducziun. Quei meina aschilunsch ch'ins gnanc patratga buc ad

*) Translatau dal red. digl Ischi, G. G a d o l a. — Questa stupenta lavur da nies enconuscent fautor e promotur della caussa purila, sgr. C. P. C a s u t t, Cuera/Falera, ei vegnida premiada sco emprema de tut-tas las concurrentas cun caschun dell'exposiziun purila svizzera a Lucern. Per quella ei igl autor ultra de quei vegnius distinguius cull'emprema medaglia ded aur. — Nus engraziein a nies amitg Caspar d' haver mess a disposiziun sia biala lavur a nos purs, lecturs digl Ischi.

ina midada adattada allas relaziuns. Malponderau eis ei era de pretendere, che quei e tschei possi bein esser bien per autras contradas, mo buca per nossas regiuns muntagnardas. Ei manca l'egliada egl avegnir, l'energia, la fidonza e la planisaziun della cuminonza e dil singul sil devegnir. Ins mira memi savens anavos e discutescha damondas ch'ei gia antiquadas (ord moda e basegns) ed emblida de discuorer e studegiar ils problems presents.

Sche nus havein ughiau de scriver zatgei davart il problem puril muntagnard e de far propostas arisguard la sligiazion de certas damondas en quei fatg, sche daventa quei mo per rasschun, che nus havein giu la pusseivladad, duront la davos'uiara, en nossa missiun sco cussegliader cantonal d'agricultura, d'emprender d'enconuscher grondas parts dil Cantun Grischun. Dapli han numerusas excursiuns ora silla tiara e per las alps entuorn, sco era en singulas vischnauncas, purschii a nus l'ocasiun d'observer las relaziuns e pusseivladads de produzion sin piazza senza.

Nus savein beinavunda ch'igl ei nunpusseivel de tractar tut ils problems che vegnan en damonda pertuccont l'amegliuraziun della posiziun dil pur muntagnard — en in studi de 40/50 paginas.

Perquei lein nus sespruar de metter leu mo quels che paran a nus ded esser ils pli urgents, ferton che nus lein mo allegar ils auters. Ei secapescha da sesez, che nus vegnin a risguardar las relaziuns dil Cantun Grischun, essend lezzas a nus meglier enconuschent.

II. Las relaziuns d'existenza dil pur muntagnard

Davart questa damonda lein nus nuota far bahaultschas. Las relaziuns d'existenza della populaziun muntagnarda ei gia vegnidas intercuretgas differentas ga, denter auter era cun rasschun dell'enconuscenta »moziun Baumberger«. En general setract'ei de valladas isoladas e de vischnauncas ualti els aults. Las relaziuns de communicaziun ei buca favoreivlas daper-tut, era las communicaziuns de viafier ed auto de posta manca

per part. Perquei eis ei era buca bi de far d'encurir gudogn ordeifer. Igl unviern ei liungs ed impedescha l'economia razionala dil funs. Dapli ein ils funs parzellai zun memia. Ei sto vegnir manteniù bia memi bia baghetgs: e breigias e cuosts pil mantèiment de quels stattan en negina proporziun cul recav. A proporziun della grondezia dils menaschis purils, ein zun memi bia forzas de lavur necessarias e ligiadas, essend che la prestaziun dil singul ei bia memia pintga. Per raschun dils numerus frustsprau e della distanza de quels in da l'auter, sto il pur esser traso per vias e vials cun faulsch e rasti si dies. Nus constatein, ch'ei va buc auter e che tals menaschis ein bia memi sensibels temps de crisa. Menaschis memia pigns retegnan il progress e smaseschan il fundament d'existenza dil singul; bia purs han memi pauc per viver ed in tec de memi per murir.

Quels ed aunc bia auters facturs engravieschan la veta dil pievel muntagnard e talentan la giuvna generaziun de trer las combas davossi e bandunar il tratsch dils perdavonts. Igl ei bein nunpusseivel d'occupar l'entira giuventetgna en nos vitgs. Ina buna part sto emigrar. E gest quels ein puspei en bia graus pregiudicai (donnegiai). Cheutras ch'il pur muntagnard ha pintgas resursas, eis el darar el cass de schar emprender zatgei ses mats e sias mattauns, u de tarmetter els en in emprendissadi. La scola maunca en bia graus ed il resultat ei ina generaziun de manuals. Dapli ston ins deplorablamein constatar, che numerus purs e puras ein mai stai egl jester. Els sez (ils vegls) han aunc mai viu ni udiu enzatgei niev. Gest per quei motiv eis ei fetg grev d'en tals cass saver far capir, ch'ina midada sin quella u tschella maniera seigi necessaria per francar l'existenza. Sch'entiras roschas geniturs han sez buca giu la pusseivladad per ina megliera cultivaziun, san ins era buca pretender dad els, ch'ei stoppien saver tgei seigi necessari per lur vegnantsuenter. Era en nossa tiara dat ei glieud intelligente e progressonta. Quels stattan denton adina en combat encunter elements ch'han buc aunc capiu la seriusadad della situaziun. Igl ei perquei zun necessari d'augmentar plaun a plaun quels veritabels progressists, per cheutras segirar l'existenza dell'economia purila, de slargiar ed era augmentar quella.

III. Co san ins megliurar la situaziun e las relaziuns d'existenza dil pur muntagnard?

1. Entras la formaziun e cultivaziun dil pur.
2. Entras segidar sesez cun risguard sillas relaziuns dil liug.
3. Entras bratsch ed agid e mesiras pridas dal stadi.

1. Favorir la formaziun e cultivaziun dil pur

Sco tier tuttas autras clamadas, fuss ei finalmein buca memi baul ch' ins considerass era tiel puresser, che »far il pur« ei ina clamada! Aschigleiti che quei daventass, dess ins era pli gronda breigia de sepreparar pli da rudien sin quella clamada. Exempels havein nus avunda tier tut las autras gruppas de mistegn, co ils vegnentsuenter han de vegnir instrui. Lein nus ch' ei vegni meglier da quellas varts arisguard il pur muntagnard, eis ei uras ch'ins patratgi seriusamein ad ina buna formaziun e cultivaziun dil giuven pur muntagnard.

Onn per onn bandunan presapauc 1800 mattatschs e mattatschas la scola primara e secundara. De quels entran circa 500—550 en in emprendissadi el cantun sez. Circa 100 frequentan in emprendissadi giu la Bassa. Ulteriurs 200—250 absolveschan scolas pli aultas. Pia restan rodund 1000 giuvens e giuvnas senza emprendre enzatgei de vaglia. Quels s' occupeschan sco manuals, ni restan tiel puresser. Biars, ni schizun ils biars de quels daventan ils purs de damaun. Els han bein frequentau la scola primara, enqualin era la secundara; in'ulteriura instrucziun, seigi practica u teoretica, vegn buc en damonda. Ins pren era buca la breigia d' ir in temps egl jester per s' instruir e secultivar leu silmeins practicamein. Che quei seigi las meglieras premissas per in luvrar cun success ell'agricultura, ni sco pur sur sesez, vegn bein negin a saver pretender. Nus savein denton adina puspei constatar ch' ei dat purs ch'han giu pauca scola e che fan tuttina il pur cun success. Entras s' instruir sesez, entras frequentar cuors, referats etc. han els tuttina empriu beinenqual caussa ch'els san duvrar el puresser per lur grond nez. Ei se-

tracta cheu denton mo de cass singulars, e negin vegn a vuler snegar che quella »elita nunscolada«, havess ella giu in'instrucziun regulara en caussa, fuss buca vegnida aunc bia pli lunsch. La gronda massa dils nunscolai vegnentsuenter purils ha pign quita per in'ulteriura instrucziun de quels lur fegls che vegnan ord scola!

Ed aschia, nunpreparai, duess quella generaziun vegnentsuenter de giuvens purs esser carschida allas relaziuns e pretensiuns, ch' ins fa oz era ell'agricultura e puresser — e pli e pli egl avegnir!

Nus dubitein veramein dell'esistenza futura dil pur muntagnard, sch' el dat mo tonta peisa per mantener si'existenza e presta buc il necessari, sco per ex. auters mistregns e professiuns ein sfurzai de far. Tenor noss'opiniun sto la sligiazion dil problem muntagnard ir oravon quella via, sch'ella vul far vau era en autras direcziuns. Ina megliera instrucziun de giuvens purs e puras sto esser il fundament per ina megliera situaziun dil puresser muntagnard — e quei generalmein. Essan nus buc el cass de far quei, en emprema lingua quei, sche vegnin nus mai a riva de sligiar sco s'auda igl impurtontissim problem dil puresser muntagnard. Sulettamein il pur instruiu e scolau vegn dominè als problems economs e purils ensumma, che vegnan a cargar el in di pil cavèz.

Cun quei pretendein nus tuttavia buca che nus stoppien vermo purs academics, mobein tals, ch'han sper la scola primara e secundara era aunc gudiu in'instrucziun teoretica e practica en lur fatgs. Pil giuven pur muntagnard considerein nus la suandonta instrucziun per esser sufficiente:

1. La frequenza della scola primara, e sche zaco pusseivel era della secundara.
2. La frequenza della scola de perfecziun obligatoria duront dus cuors d'unviern.
3. La frequenza della scola purila d'unviern.
4. L'occupaziun sco praticant ni sco fumegl oraviars en in u plirs menaschis jasters.

5. La frequenza de cuors e referats e la stedia lectura della pressa purila ed agricola.

La frequenza della scola primara e secundara vegn buc a dar difficultads als biars. Ina scola secundara dat ei oz en tuts ils loghens pli gronds de nossa tiara. E nua che quei ei buc il cass, ha mintgin la caschun de frequentar la scola secundara circuitala. Empau auter stat ei cul frequentar la scola obligatoria agricola e de perfecziun. El Cantun Grischun existan talas scolas buc aunc. Nus considerein quei per in grond maunghel en fatgs d'instrucziun e perfecziun de nos giuvens e fegls de purs. Per quei patertgein nus che l'avertura de talas scolas stoppi esser l'emprema finamira dell'instrucziun dil giuven pur. Ei vegn mai ad esser pusseivel che tut ils giuvens purs sappien ni vengnien a frequentar la scola purila d'unviern. E sche la buna veglia fuss era avon maun, fussen las relaziuns arisguard las localitads buca adina favoreivlas el Grischun. Era egl avegnir vegn ei ad esser quelluisa, che mo ina certa elita vegn a frequentar la scola d'unviern, ferton che la gronda massa dils vegnent-suenter purils vegn buc a far quei. Per la gronda massa dils purs giuvens u fumegls duessen las scolas purilas obligatorias de perfecziun vegnir eregidas, per aschia puder tschaffar tut ils giuvens occupai cul puresser. La sligiazion de quei problem vesein nus ell'avertura de scolas circuitalas de perfecziun obligatorias.

Quellas stuessen vegnir dirigidas dad in ingenieur agronom. Quel havess la pusseivladad de sorprendere dus treis circuits e de comparter sia instrucziun alternativamein ella capitala dil cumin u circuit. Vegness per ex. in circuit formaus ord treis cumins, vegness l'instrucziun dada en scadin cumin duasga ad jamma. Aschia havessen quels che fussen obligai d'ir a scola de perfecziun buc aschilunsch, e savessen perfin, els pli cass, esser a casa la damaun ed eventualmein la sera, ni era da pover. En quei cass havessen nus il sistem dell'aschinumnada scola agricola ambulonta. Cunquei fuss la pusseivladad d'ina buna distribuzion dell'instrucziun garantida. Quels scolasts ambulonts stuessen instruir circa 7 meins els differentes circuits u cumins.

Els intervals fussen els mintgamai ils cussegladers de lur scolars e dils purs en lur circuits u vischnauncas de cumin. Quei havess il grond avantatg ch'il magister ambulont vegness enconuschents cun las relaziuns de scadina vischnaunca. Da l'autra vart savessan tut ils purs enteifer ils confins de vischnaunca vegnir tschaffai. Cheutras seschass ei ereger relaziuns amicalas denter magister e pur muntagnard, che fussen fritgeivlas per tut ils participonts. Entras il magister ambulont vegnessen novas ideas, metodos novas, e tut quei che savess contribuir ad ina megliera economia purila purtau viaden directamein ellas vischnauncas en las qualas el ha contact cun scolars e purs, e nua ch' el savess aschia cusseglar. L'influenza generala sin tuts fatgs purils fuss quell'uisa fetg gronda e bia savess vegnir priu amauns immediat. Il magister puril ambulont stuess capeivlamein risguardar mo ils roms purils. Tut ils ulteriurs roms reals stuessen vegnir compartgi dal scolast primar e secundar della scola de vischnaunca. Era *quella istruzion* stuess vegnir declarada per *obligatoria* ed astgass buca far ora meins che 4 uras ad jamna. Ella scola purila obligatoria de perfecziun fuss de pretender per mintga cuors 6 uras ad jamna. Per ina scola de 7 meins (28 jamnas) dess ei per mintga cuors 280 lecziuns e cun quei la garanzia che nos giuvens purs savessen frequentar la scola cun grond avantatg.

La finanziaziun de talas scolas duess bein saver vegnir realisada cun agid della Confederaziun e dil Cantun. Nus essan schizun dil meini che daners publics stuessen en emprema lingua vegnir impundi per trer suenter ina capavla giuventetgna purila muntagnarda. Vul il stadi mantener in capavel stan puril muntagnard ed anfla el quei per adequat, e vul el che quei stan segidi sesez, sche sto el crear il fundament leutier, subsidiond l'istruzion purila ellas muntognas. Ins astgass bein spetgar che la Confederaziun sorprendess 50 per tschien dils cuosts, il Cantun 30 e las vischnauncas 20. Ils scolars munglassen buca stuer vegnir zunghiai alla finanziaziun.

Sco tierz scalem dell'istruzion purila considerein nus la frequenza della scola purila d'unviern. La frequenza de quella scola d'aventa oz generalmein memia baul, gia suenter la scola

primara u secundara. Tenor noss'experientscha ei quei in sbagli, e gest per quella raschun havein nus aschi biars che disdeschan alla scola purila el Grischun. Pils fegls de purs duess en emprema lingia la frequentaziun della *scola purila de perfecziun* vegnir en damonda, e pér cura che lezza ei absolvida cun success, fuss ei de patertgar de frequentar la *scola purila d'unviern*.

Sin quella moda e maniera fuss ei pusseivel — pils biars — d'absolver la scola d'unviern cun success, ed era pli tard dess ei buca tonts che disdessen en vischnauncas, tals numnadamein ch' eran halt aunc memi giuvens e nunexperimentai de frequentar ina scola purila d'unviern. Nus essan denton buca dall'idea che la frequentaziun d'ina scola purila de perfecziun ni d'ina scola purila d'unviern basti persula per l'instrucziun dils fegls de purs muntagnards.

Sper l'educaziun de scola — sco sura allegau — duessen ils giuvens aunc far atras in emprendissadi pratic tier in menaschi d'emprendissadi giu la Bassa. Quei savess vegnir realisau aschibein en ina piazza sco praticant ni era sco fumegl. Quella scola fuss schizun de recumandar *avon* che frequentar la scola purila d'unviern. Sco praticant ni sco fumegl, sa ultra de quei in capavel fegl de purs era aunc gudignar ina biala paga, aschia ch'era la questiu finanziaria fuss sliada. El fuss aschia schizun el cass de gudignar ordavon il daner de scola ed aschia vegnir marschei de negin.

Ch'ins vegness lu silsunter era a schenghiar attenziun ellas vischnauncas per cuors, referats ed excursiuns, ei buca de dubitar. Megliera che l'instrucziun dil pur giuven ei, e pli grond basegns ch' el ha de secultivar vinavon. Cuntrariamein san ins constatar che quel ch'ha giu negina instrucziun purila, senta era negin basegns de prender suenter quella.

Nus essan perschuadi ch'ei ha negin senn de plidar e scriver davart questiu e problems purils, sche nus havein buc en emprema lingia quita per ina megliera instrucziun ed educaziun de nossa giuvna generaziun purila muntagnarda. Il mal ston intrer ora cun ragisch e tut. E quei vul dir: Oravontut »megliera e pli fundamentala instrucziun de scola e clamada.«

Da cheu anora ed entras ina buna scola sto vegnir empruau de sligiar il zun complicau problem dil puresser muntagnard. Mo subvenziuns e subvenziunettas persulas gidan nuot. Aunc pli impurtont ei trer suenter ina capavla elita, ch'ei el cass de concepir en siu frar, patertgar e demanar l'idea de »pur de professiun e clamada« e ch'ei perquei decidida de sepreparar sufficientamein sin la clamada, sco quei ch'igl ei era il cass tier auters mistregns e professiuns. Essan nus inaga aschilunsch en nos cuolms che tut ils giuvens purs san era passar la tortas d'in examen de clamada, e ch'ina autra gronda gruppa ughegia schizun de far igl examen de meister-pur, vegn il problem dil puresser buca pli a daventar aschi acuts; priu secapescha, ch'era il stadi fetschi quei ch'ins astga pretender dil stadi e che schai buc ella pussonza dil singul. Denter auter patertgein nus cheu alla protecziun de commensurai prezis per products purils en tuts secturs della produenziun. Quels enconuschein nus tuts abuldontamein. Senza intervenziun dil stadi vegn nies puresser muntagnard buc a puder exister. Capavels purs vegnan denton a saver e puder exister ed era semantener — cun bratsch ed agid en quei ch'el po buca sez — e far honor alla tiara.

Buca mo l'instrucziun ed educaziun dils *fegls* de purs ei necessaria, mobein era l'instrucziun ed educaziun dellas mattauns purilas sto vegnir favorida e promovida. Era quella savess — a nies manegiar — vegnir realisada tenor cumins e circuits. Era las scolas de perfecziun dellas giuvnas duessen vegnir declaradas per obligatorias. Quellas che vulan buca frequentar la scola de perfecziun, han aunc caschun de frequentar la scola de tener-casa e de puras. In onn d'emprendissadi, en in menaschi jester, fuss franc era da nez per ina feglia d'in pur muntagnard! Era quei problem fuss aunc de sligiar per batter ton pli tgunsch per ina undreivla esistenza. La capaciad ed il success de pli tard schai era tier ina pura en quei ch'ella ha empriu pli baul en teoria e pratica. »Ina schliata casarina ei el cass de purtar pli bia ord casa en siu scussal, che quei ch'igl um po menar en cun dus cavals«

2. Entras segidar sesez cun risguard sin las relaziuns dil liug

1. Megliera promoziun dils pusseivels roms de menaschi, augmentaziun della produczion agricola e de sias resursas

a) T r a t g a d e b i e s t g a

Ei secapescha da sesez ch'ei drova cheu buca pli bia expectoraziuns davart la tratga de biestga; quella ei gia adina stada la principala resursa de daners e vegn era ad esser e restar la principala egl avegnir. Ch'il pur muntagnard muossa era per quella il pli viv interess, ei buca de sesmarvegliar. Alleghein nus cheu en quei fatg enzacontas caussettas, sche lein nus tuttavia buca repeter de quei ch'ei gia enconuschent; na, nus lessen mo far attents sin zaconts problems e munglaments de quella; sin tals che san vegnir scatschai maneivlamein e per buca pign avantatg dil pur muntagnard.

La fiera de biestga de tratga e de maz pretenda oz en emprema lingia biestga *sauna*, biestga che sepresenta era exteriuramein bein. Ei il pur el cass de furnir tala biestga armentiva, sche vegnan ils prezis ad esser buns, entochen fetg buns. Ei quei buc il cass, sch'ei sia biestga buc encuretga ed anfla era vess in cumprader. Il pur muntagnard che s'occupescha della tratga sto perquei adina haver igl egl aviert sin quei ch' ils marcadonts vulan, el sto esser sperts, ed adina esser el cass de tener bein ils armauls e ded ir a fiera mo cun biestga che ha esit. Ins vegn a dir a mi: il pur muntagnard fa quei gia oz! Mo stuein nus ussa constatar, che buca tuts aschinumnai purs de tratga de biestga ein aschi lunsch, e ch'ina gronda part enconuscha buc aunc la situaziun hodierna della fiera.

Ins sa adina puspei constatar ch' in bia memi grond diember vaccas e genetschas de mendra qualidad vegnan catschadas a fiera. Quella »qualidad« sto vegnir extirpada, sinaquei ch'ella lavaghi buca pli las fieras, cunzun leu nua ch'ei vegn il bia cumprau rauba de tratga. En emprema lingia stuess quei vegnir fatg gia tiel perver e lu era ad alp. La biestga de tratga e de

Megliuraziun della raccolta de fein magher

Entochen ussa raccolta: 15 kg. fein per ara. Entras saver ladar, midau en in prau grass sco'l maletg muossa. Oz ei quei magher in prau artificial.

maz dellas contradas muntagnardas vegn aunc en bia loghens buca pervesida bein e sufficientamein. Ella survegn gnanc fein avunda. Cheu ha ei num reducir la quantidad en favur della qualidad. Lu vegnan savens era las alps surcargadas. In'envernonza muncusa ed ina alpegiada nunsufficienta gidan leutier, che las fieras de biestga vegnan surcargadas cun rauba de secunda e tiarza qualidad. Il pur vegn pia mai ora, ni meglier detg, sin siu quen cun de tala biestga. Igl ei pia l'obligaziun de nossas organisaziuns purilas de far attents sin quei e de far capir tut ils purs la necessitad d'ina megliera envernonza ed alpegiazium, eis ei gie enconuscent che la mesadad dil raz va da bucc'en!

*Il pavel artificial dat gronda raccolta
En in misess (cuolm) de 1450 m. s. m.*

Dapli duess ins buca entupar en nossas contradas vaccas de tratga che stattan buca sut continuada controlla de latg! Il pur muntagnard tilla bia memi bia vaccas, dallas qualas el sa buca sche lur mummas eran buca »bucs de latg«, e quei per motiv ch'ins ha mai menau ina controlla. Ein denton las vaccas sut la controlla de latg, ha il pur la pusseivladad d'exclauder immediat quels »bucs«, enstagl de trer e tener vinavon de quella sort »vaccas de latg« e de tratga. Posseda il pur muntognard bunas vaccas de latg, vegn el a trer dapli ord il latg! Pertgei ch'el

Stavel veder cun ina tegia veglia

Las vaccas stuevan vegnir mulschas ordaviert en tuttas auras, essend ch' ils nuegls muncavan — ina pauc emperneivla lavur. Dapi 1954 eis ei vegniu baghiau sin quella plazza ina stalla ded alp per 144 vaccas e 50 pors. Las vaccas san vegnir messas sut tetg ed il mulscher ordaviert ha calau si.

vegn mai epi mai — e drova è buca — dar tut il latg d'ina buna latgiera als vadias. En in auter liug vegnin nus aunc a tractar pli da rudien quei capetel

La fiera de tratga e de maz pretenda oz biestga sauna en tuts graus. Nos purs de muntogna san far amogna oz al pur della Bassa ed al marcadont digl exterior biestga senza menda e macla quei che pertucca tuberculosa u il treranavos. Missigninas ein ton sco svanidas. Tenor noss'opiniun tonscha quei tuttina

aunc buc. Il pur de tratga sto sut tuttas circumstanzias sespruar de mai far amogna biestga missignina u de quellas dil »bang«. Perquei ston oz *tuts* far *tut* lur pli pusseivel de vegnir tier visch-nauncas ch'ein diltuttatg libras de quellas duas perniciousas malsognas. Aschigleiti che quei ei il cass, vegnan tut ils purs de tratga de biestga — ch'ei era el cass de haver biala biestga, exteriuramein biala biestga — a trer bia pli aults prezis e cheu-tras carschentar las resursas ord la tratga. Il pur munglass vegnir aschilunsch, ch'el savess garantir cun buna conscienza sia biestga venala e vendida quei che pertegn certas malsognas — entochen suenter l'empremaga far vadi.

Ultra dellas sura menzionadas mesiras, duess ei era vegnir midau quei che pertucca la cumpra de taur per las societads de tratga de biestga — e quei senza targlinar. Ins auda adina puspei en referats e discussiuns, sco era ella pressa purila, che negina societad de tratga duessi cumprar in taur senza haver viu la mumma de quel. — Quella pretensiun ei teoreticamein en uorden, mo ella pratica — silmeins entochen dacheu — buc aunc vegnida realisada. Co duess ina commissiun de cumpra de taur enconuscher la mumma d'in taur cumpraus silla fiera a Zug, Cuera, Rapperswil u Sargans, sche quella sesanfla per ex. a Mustair ni a Puschlav il mument della fiera? Quei ei — considerau il temps ch'ins duvrass per ina viseta — nunpusseivel. Mo malgrad tut duess ina societad buca cumprar taur, sche la mumma sa buca mussar si in cert quantum grass el latg, sch'ella lai era muncar quei che pertegn siu exteriur ed il tip giavischau. Per contonscher che tuttas commissiuns de cumpra de taur possedien veramein il necessari e giavischau material de tratga, stuess ins arranschar las exposiziuns preleminaras quelluisa, ch'il possessur havess era de vegnir cun la mumma e cul taur avon ils experts de quella. Cumpleness la mumma buca las pretensiuns ch'ins *sto* tschentar oz ad ina mumma de taur, savess era il taur buca vegnir consideraus per in de tratga. El vegness pia sclaus dalla fiera e fuss d'eleminar. Fuss il taur cumpraus tier d'ordeifer, e savess la mumma buca vegnir menada avon cul fegl, sche duess il possessur senz'auter indicar il liug della mumma. La commissiun che havess de menar atras

leu el liug l'exposiziun preleminara, vegness lu a dar in pareri davart la mumma ed il rapport de quella fuss lu directivs e decisivs per la cumpra u buc de quei taur. Dil reminent settractass ei cheu mo de singuls cass, essend che la gronda part dils possessurs de taurs ein el medem temps possessurs ed expositurs de quels.

Sin fundament de quell'organisaziun havessen tuttas commissiuns de cumpra la garanzia, ch'ellas acquistien in taur che corrispundi allas pretensiuns d'ina aschi impurtonta cumpra. Cheutras havess ins senz'auter in meglier e pli spert success en fatgs de tratga. En mintga cass stuessen tut ils taur che derivassen de mummas cun in memi pign quantum de grass el latg, cun anzi lev quantum de latg sco tal, cun ivers de pintga muossa, cun exteriur nunsufficient e cun schliatta posiziun dellas combas vegnir sclaus dalla tratga.

Per completaziun menzionein nus cheu il success della Soc. de tratga de Mustair cun siu taur »Cont Castrisch«. Entras quei taur han ins pudiu alzar il cuntegn de grass de sias feglias sin 3,9 per tschien, bein che lur mummas vevan mo in tal de 3,4% grass.

Era en contradas muntognardas ston ins mirar schebein ina vacca de treis vadials detti 4000 l., à 4 pertschien cuntegn grass, nua ch'igl ei de trer giu ils supplements d'alp. La gronda peisa ei de metter sin la sanadad e silla prestaziun permanenta. Quei che pertucca la prestaziun essan nus 25 onns anavos ed ei ha num de cuntschar en aschi spert sco pusseivel il muncau per puder semantener.

Dapli fuss ei d'immens avantatg de crear pli grondas societads, per saver nezegiar ora meglier ils taur. Administrar e diriger pli grondas societads ei denton pli grev, aschilunsch ch'il president havess buca la sufficiente forza de penetrar

Las fieras pli pintgas e de pauca muntada stuessen vegnir liquidadas ed ei fuss de seconcentrar mo sin pli grondas, per cheutras trer neutier pli bia marcadonts.

Resummond lessen nus aunc inaga metter leu, ch'il pur muntagnard, en sia qualitat de pur de tratga de biestga, stoppi risguardar ils suandonts puncts sinaquei ch'el tilli ord siu fatg

ina pli aulta rendita: El sto haver quitaü per in meglier pursepen per sia biestga, meglier quitaü en tuttas stagiuns digl onn, mirar che sia vischnaunca vegni libra de »bang« e tuberculosa, procurar per ina permanenta controlla de ses taurs quei che pertegn las qualitäts de latg e grass, cumprar mo taurs derivonts de bunas vaccas cun las meglieras qualitäts de latg e tratga.

Organisaziuns purilas ed il stadi ston haver quitaü che las exposiziuns preleminaras (Vorschau) de tiers giuvens vegnien exequidas sco sura indicau, oravon tut ch'era la mumma dil taur vegni prida en egl sco sauda.

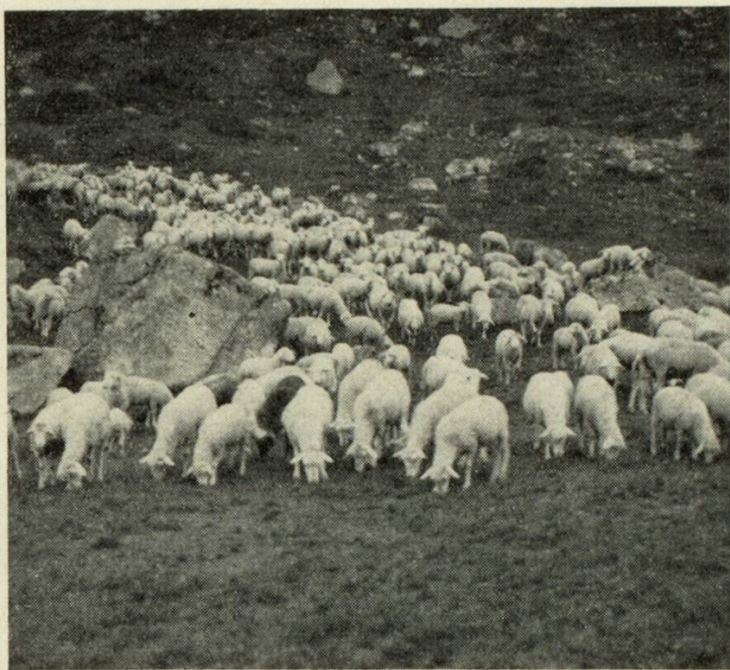
Vegness quei observau, sche svanessen plaun a plaun ils taurs nauschs e la rauba de tratga de negina valeta. Il pur de tratga de biestga de nossas contradas contonschess cheutras bia pli grondas entradas. Ultra de quei vegnessen quellas messiras a contribuir bia per restrenscher la tratga de biestga ella Bassa, essend ch'il pur della Bassa havess lu ina garanzia, ni schizun la segirezia, de vegnir survius mo cun sauna e prima biestga de tratga e de fiera. Per quei ston tut quels che han de dir enzatgei en fatgs purils, istanzas ed auters, perseguitar quels problems e mirar de sligar inaga per adina quellas damondas che van tier a tut quels purs ch'ein occupai culla tratga de biestga. Quei daventass segiramein pil beinstar ed il manteniment de nos purs muntagnards, sco era quei che pertuccass il combatter la concorrenza ded autras razzas de biestga sillas fieras mundialas.

Ina secunda fabrica de zucher vegness a restrenscher la tratga ella Bassa e cheutras survir bein al pur della muntogna. Per quei duess quei problem era vegnir consideraus da quellas varts e vegnir exequius cun la dueivla energia.

b) Tratga de tiers manedels

Per munconza de spazi, eis ei a nus buca pusseivel de tractar quei fatg pli detagliau. Nus savein denton, ch'ins savess trer bia depli ord quella part dell'economia purila muntagnarda.

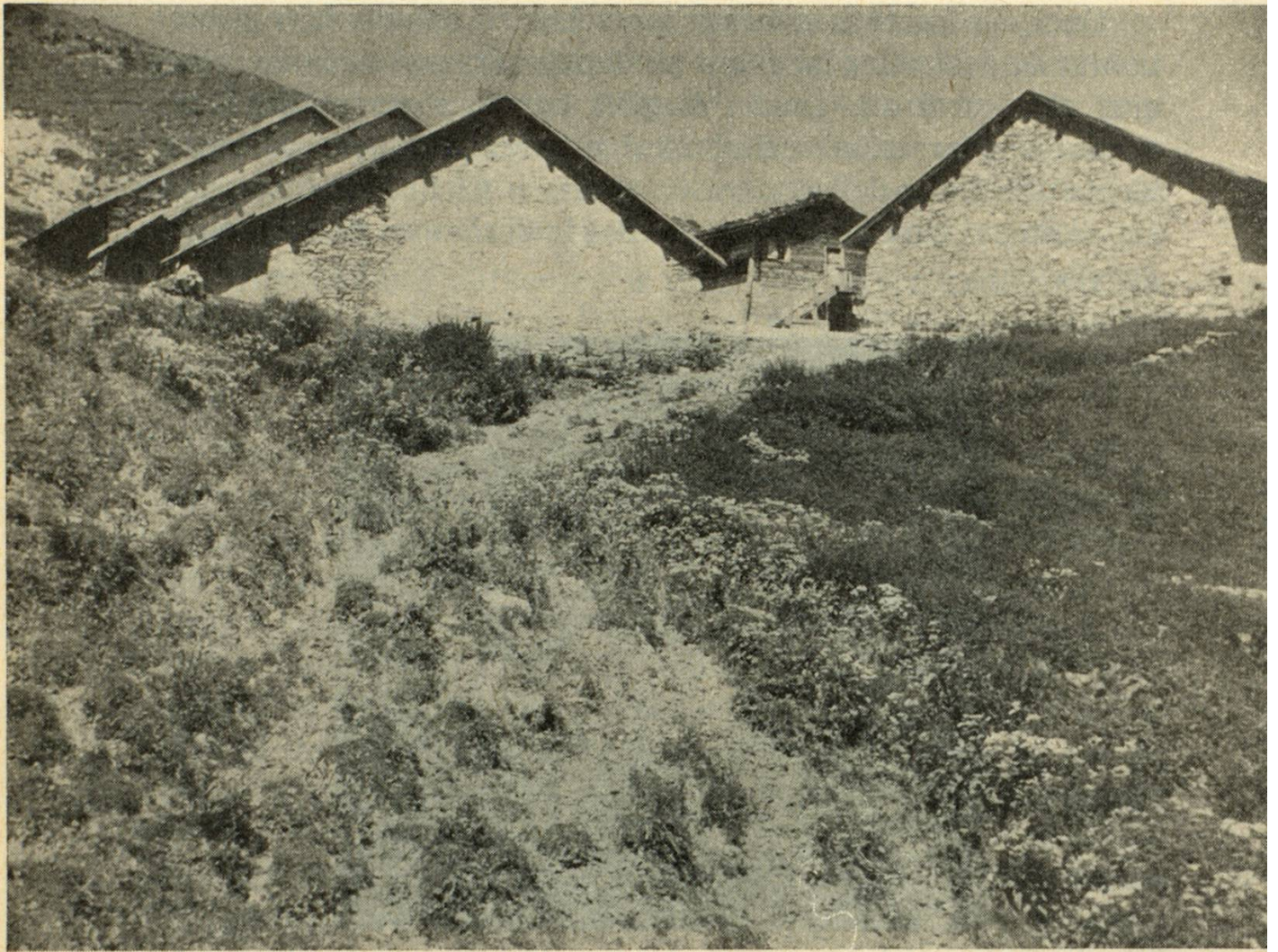
Quei che pertegn nuorsas de tschut ed anugls, fuss ei oravontut de pretender megliera producziun (razza) de launa, sinaquei ch'ei vesi ora empau meglier cun la resursa. Meglieras zonas de nuorsas, pli schubras e proprias alzassen considerablamein il recav della tratga de nuorsas. Aschi lunsch sco pusseivel stuess ins era cheu risguardar la derivonza de differentas generaziuns.

Biala muntanera della nuorsa alva si d' alp

Quei che pertucca *las cauras de tratga* ch'ei enscrettas sco talas, stuess ins medemamein introducir igl examen de latg e razzar talas mo entras bucs derivonts de bunas cauras de latg, ei gie la caura la vacca dil pauper e vegn tenuta oravontut pil latg.

Duess ins aunc inaga vegnir cun la contingentaziun dils *pors*, sch'astgass quella mai pli vegnir decretada per las contradas muntagnardas. Bia famiglias purilas, mediocras e pli pintgas pertenen funs, ein sulettamein el cass de tener sidretg lur pign menaschi e lur savens gronda famiglia, entras la tratga de pors! Era l'atgna producziun de carn-piertg el menaschi puril seschass aunc ingrondir sin cuost de caras carns ord mazzelerias.

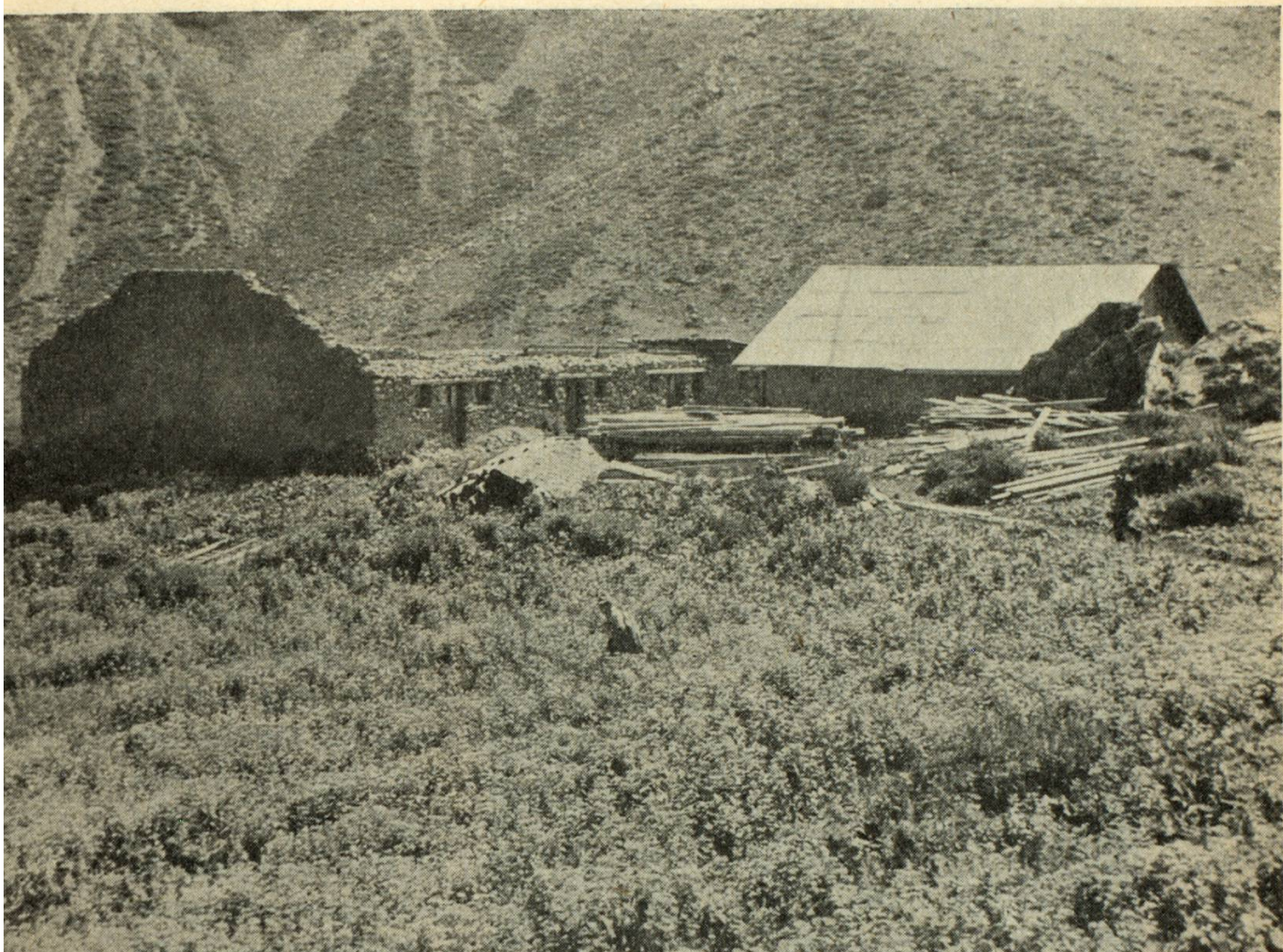

Sin quell' alp ein stallas avon maun, mo la puschina flessegia naven. Il prau-alp ei cuvretgs totalmein cun zerclem, aschia ch' il fenar vegn buc en damonda. Zatgei semegliont duess buca capitar en in' alp.

Ch'il tener bein *las gaglinas*, porta en in bi daner, san ins adina puspei constatar. Mo stuessen ils gaglinèrs vegnir teni pli propers tier nus e las gaglinas buca vegnir pli veglias che treis onns.

c) Promoziun della cultivaziun dil pavel

Sco nus havein gia allegau e mussau cheu sura, stuess en emprema lingia la giuventetgna purila, virila e feminina, vegnir instruida da rudien per mantener e progressar quei ch'ei aunc avon maun.

In prau d' alp surprius dil zerclem. Il maletg di tut Il tetg ei vegnius sfraccaus en d' ina lavina.

En secunda lingia gida (sco era gia mussau), ina stupenta tratga de biestga, buna rauba de fiera a mantener nossas modestas relaziuns d'existenza. Nus havein mussau tgei che se-schass aunc far e tgei che fuss aunc necessari de far, per contonscher ina migliur ed ingrondir las resursas dil pur.

Sco tiarza e fetg impurtonta caussa considerein nus era ina pli intensiva *promozion della cultivaziun dil pavel*. La cultivaziun dil pavel va ordavon alla tratga de biestga, pertgei che senza bien ed abuldont pavel dat ei negina tratga ch'empermetta bien success. La tratga de biestga entscheiva gia sil prau, q. v. d.

cun la cultivaziun dil pavel. Denton stuein nus constatar, che cun la cultivaziun dil pavel en nossas contradas muntagnardas stat ei fetg mal. Nus havein bein en tuttas vischnauncas ina partida purs che dattan gronda muntada alla cultivaziun dil pavel, mo la gronda part ded els pratichescha ina cultivaziun extensiva enstagl intensiva! Nus constatein dapertut en nossas contradas grondas tendas prau magher e miez magher. Savens schaian quels praus schizun ella proxima vischinonza dils vitgs e de bunas vias. Il funs vegn buca mo luvraus mal, ni nuot diltut; ins pren dad el quei ch'el dat e per gl'auter lain ins far peiver el. Da l'autra vart aber prend'ins si funs jester per tscheins u lamenta ch'ins hagi memi pauc agen prau a disposiziun, per saver far il pur scoiauda. Els bia cass san ins denton constatar, che las enconuschientschas davart ina vera cultivaziun de pavel mauncan totalmein. Ins ei dell'idea, ch'il segar seigi sufficient, mo ha absolutamein negin'idea co ins savessi far meglier!

Entras ina megliera applicaziun della grascha fuss la raccolta dil pavel per in bionton megliera. Bia memi bia substanzas nutritivas van a piarder en fuorma de puschina (ghella) e grascha, pertgei ch'il pur muntagnard ha de mantener bia memi bia baghetgs e sa per quei motiv buca baghiar brodèras de puschina, essend ch'el ha semplamein buc ils daners leutier. Ina subvenziun de tals indrezs persula, fuss per la muntogna della pli gronda impurtonza — e perquei de recumandar. Cheutras savess ins megliurar essenzialmein quellas relaziuns ed el medem temps era procurar per lavur e gudogn ella vischnaunca muntagnarda. Era entras ina buna applicaziun dellas diversas »graschas artificialas« seschass ei aunc contonscher fetg bia. La valeta dil tratsch de nos funs ei buc enconuschenta, vegn buca risguardada e cheutras vegn ei engarschau il davondavos.

Il pli grond success quei che pertucca l'augmentaziun dil pavel, han ins era en contradas muntognardas entras metter neu praus artificials. Ina zun gronda part dils purs vul denton ensumma saver nuot d'ina cultivaziun de pavel. Ins ei espressivamein encunter ina tala, perquei ch'ins sa nuot de quella, ni capescha in quex ded ella. La pasculaziun naturala cun ses enconuschents disavantatgs vegn praticada. Perquei tschentein nus

Dumiec u triedi
»Kenia cumpleina«
1300 m. s. m.

Buca mo bialas vac-
cas fan plascher al
pur muntagnard. Era
funs, èrs de tala pa-
reta ein per el in pla-
scher — e gudogn.
— Atgna produczion
spargna expensas per
frina, strom, truffels
ni per pavel de pors.
e. a. v.

cheusut enzaconts exempels d'ina immensa augmentaziun de
pavel, contonschida entras ina sapientiva cultivaziun dil »prau
de pavel«.

Nus havein fatg pliras emprovas a Sagogn (Acla Planezzas)
ils onns 1942 entochen 1945. Il resultat dell'augmentaziun de fein
e risdiv per ara ad onn, ei staus il sequent:

1. La raccolta tenor la cultivaziun sco tochen da cheu 31 kg,
cun grascha sco usitau.
2. Cun applicar da mintga sort 3 kg. cali 40% calcsalpeter e
lonza cumpleina 72 kg.

Stavel (squadrau) en in' alp grischuna

Neiv e plievgia han menau dapi tschentanners la grascha giu el foss d' ur-
ticlas. Traversar quellas, ei ton sco nunpusseivel. **Segidar sesez munta**
era ellas alps emprem agid; pér lu vegn e duei suandar igl agid public.

3. Cun applicar da mintga sort 4 kg. cali 40⁰%, calcsalpeter
e nitrofosfat 70 kg.

Encuntercomi han ils praus artificials dau per onn e per ara
la suandonta raccolta el medem liug.

1. Investituziun 1942, pesau 1945	126 kg. fein
2. Investituziun 1943, pesau 1945	132 kg. fein
3. Investituziun 1944, pesau 1945	120 kg. fein

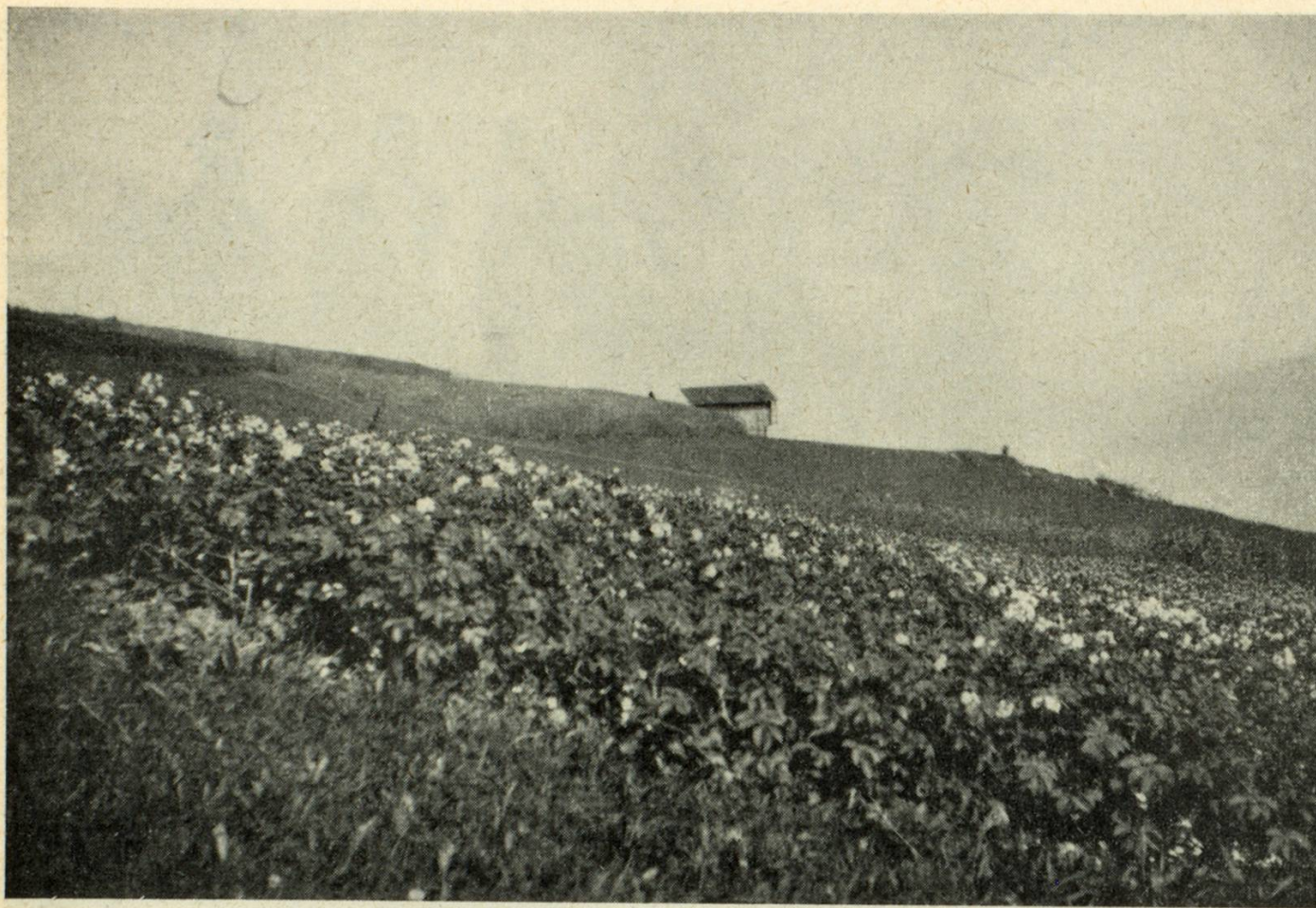

Scienza e pratica

Cheu s'orienteschan prominents umens della scienza davart la tratga u plontaziun (nobilisaziun) digl aschinumnau »segal de Falera« (in segal taniv). — Da maun seniester vi dretg: dr. Wagner, Oerlikon, che diregia la nobilisaziun de quei garnezi; prof. dr. Koblet; prof. dr. Wahlen; dr. h. c. Bertschinger; prof. dr. Volkart; ing. agr. Schobinger; procurist Kunz ed igl administratur della soc. purila de Falera.

Sco engrasch supplementar, han ins tier tuttas treis emprovas aunc agiunschau mintgamai 3 kg cali 40%, calcsalpeter e nitrofosfat cali. La raccolta de risdiv persula ha purtau — nua ch'ins engarschava sco usitau entochen ussa mo 15 kg per ara — visavi a 48 entochen 60 kg fein sin praus artificials!

A Falera han ins raccoltau d'in misess (cuolm) anno 1932 84 m³ fein, dil medem misess 1947 300 ³!

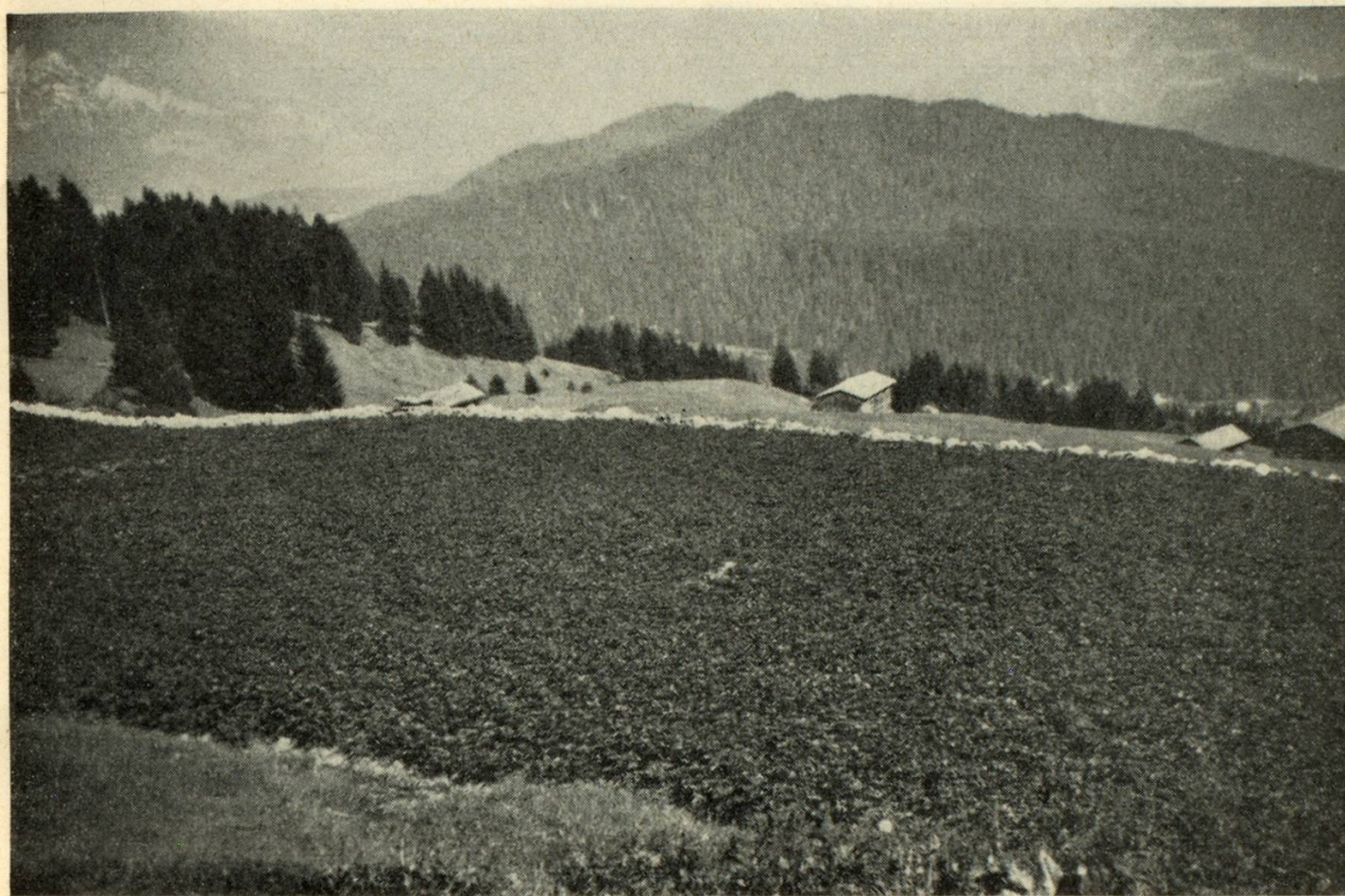

Agricoltura en ina contrada muntagnarda

In saun frust-truffels en 1250 m. s. m. Cun conta carezia e plascher ei quel vegnius rugalaus dal pur! Reha raccolta ei stau la benedicziun e gronda pagaglia persuenter.

1947 han ins saviu raccoltar — ultra dil sura — rodund 100 kg »segel d'unviern de Falera« e 5000 kg truffels. Quella *gronda* augmentaziun de pavel ha saviu vegnir contonschida mo entras »il ladem d'agid«. Pli tard ei quei entir areal puspei vegnius araus entuorn, nua ch'ins ha gl'emprem mess ora truffels, per allura semnar denter il segel de stad ina semenza de fein e trei-fegl. E quei ha saviu vegnir contonschiu en ina altezia de 1500 m. s. m.

En in auter liug de medema altezia sur mar, han ins saviu augmentar la raccolta de fein d'in misess cun agid d'in ladar

Agricoltura muntagnarda
Bellezia frust-truffels sin 1450 m. s. m.

razional ed era per part entras metter neu praus artificials da 54 m³ igl onn 1931, sin 180 m³ igl onn 1950. —

Ord in prau magher, ca. 1400 m. s. m., nua che mo paucs fastitgs de cali, fosfor e caltschina ein stai de constatar, han ins fatg — cun mundar, arar e ladar sco sauda — duront ina partida onns stupentas raccoltas de truffels e dumiec.

Suenter de quei ch'ins ha giu mess ora semenzas de fein e treifegl, han ins saviu raccoltar massas pavel, circa 10 ga depli — sil pli pauc — che dallas uras che quei funs era prau magher ordinari, abstrahau dil bia meglier pavel dil prau artificial. Avon quella procedura intensiva, secomponeva il pastg de quella pastira orda netschs u nitschuns.

Cun tals e semeglionts exempels savessen nus aunc vegnir cun biars. Maletgs agiuntai cheu sut vegnan a documentar il detg exactamein.

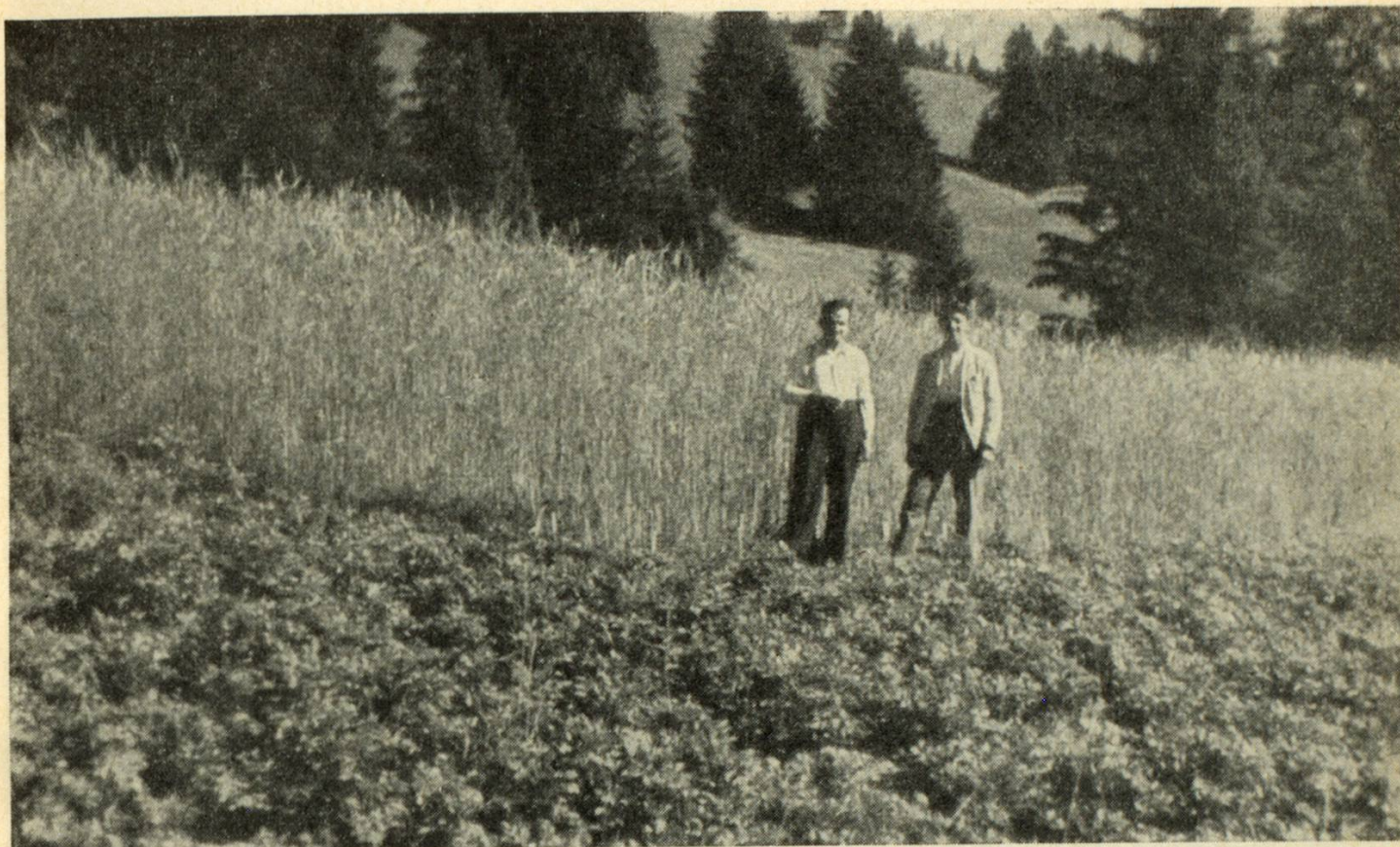
d) Promoziun dell' agricultura

Nus essan perschuadi che l'agricultura ha buca quell'impurtonza ellas muntognas sco giu la Bassa. Denton savess ins aunc trer ora bia depli — e contas vischnauncas! — ord l'agricultura. En damonda vegness cheu en emprema lingia ina pli intensiva atgna producziun. Ultra de quei havessen bia purs la pusseivladad de metter ora e producir bia depli truffels de sem e de gudiment. Era en quella direcziun fuss ei maneivel pusseivel de crear resursas accesoricass pigl agen menaschi. Encuntercomi ston ins savens constatar, ch'il plascher per l'agricultura maunca e ch'ins fa mo zatgei zaco en quella direcziun.

Che l'agricultura ei era de grond interess pil pur muntognard, san ins adina puspei constatar, cura ch'ei vegn pagau ora il premi de multira ed ussa era il premi de cultira (Anbauprämie).

Al pur muntognard eis ei buca tuttina schebein el retila ina partida 100 francs per premis de cultira e multira ni buc! Quels daners muntan per el in recav supplementar. Dapli sto el spender bia pli pauc pil tener-casa, sco per quei che va en nuegl, sch'el pratichescha depli ell'agricultura. Era il strom per siu agen diever ha el cheutras, e gliez munta danovamein in grond spargn, sch'ins patratga con strom e vitgiras per tal ins sto spender, essend ch'ins sto schar vegnir quel da sutensi! Nus enconuschein purs en in'altezia de 1200 m. s. m., che dattan maneivel il damogn de procurar l'atgna producziun per casa e clavau e ch'han era adina sez strom avunda. Ultra de gliez raccoltan quels aunc ton truffels ch'els san vender malters e malters.

Sin quella moda e maniera — che dat denton bein empau lavur dapli — disponan els annualmein sur entradas de 500—1000 frs. depli ch'igl ordinari. Da l'autra vart san ins adina puspei constatar, ch'auters en medema situaziun han de vender

Agricoltura muntagnarda

Truffels de sem e segal de stad »Berna« sin 1600 m. s. m. Mess ora sin prau magher. Rem. della redacziun: Igl um en mongias sin quei maletg ei igl autur de questa lavur.

nuot, mobein de cumprar bia, denter auter era strom ualti car, e che retilan era mo traplas quei che pertegn premis de cultira e multira, aschia ch'ei maunca lu en casa sco en nuegl. Quels menaschis sentan lu ualti recent mintga crisetta, ed han in ualti fleivel fundament d'existenza.

Essend ch'ei vegn en da meins daners, ein ins era buc el cass de far pli grondas megliuraziuns egl agen menaschi. Ed aschia resta tut sil pei vegl, ins ha negin plascher dil puresser, selamenta gl'entir benediu onn ora, infectescha ils vegnentsuenter, ch'ei dattan lu in di las combas davos si e bandunan il puresser.

Bein che las relaziuns agricolas ein autras ellas muntognas che giu la Bassa, ei quella tier nus tuttavia buca nunpusseivla e

senza gudogn. Ei drova era intelligenza, bunaveglia, capientscha e tschaffen per quella sort producziun. Nua ch'ins anfla quellas qualitäts, sa quella moda e maniera d'agricultura effectuar gronda benedicziun al pur muntognard. Il singul bien pur, las instanzas competentas e las organisaziuns purilas duessen adina metter gronda peisa sill'impurtonza d'in bien menaschi agricol en nossas relaziuns e menaschis purils.

En mintga cass havein nus personalmein, cheu ils 12 davos onns, tratg in bi daner ord l'agricultura en in'altezia de 1200—1500 m. s. m. Ultra de quei ha il pur agricol la pusseivladad de metter neu — e quei el medem temps — bials praus artificials, e cheutras contonscha el in' impurtonta augmentaziun dil pavel, quei ch'il pur *buc* agricol sa buca contonscher. Senza agricultura e senza praus artificials havein nus era tier nus buca buns praus-casa, cumpleins e senza zerclems!

Da l'autra vart eis ei enconuscent, ch'il Cantun Grischun importa gronds quantums truffels de meisa. Silmeins ina part de quels truffels havessen ils purs de nossas contradas la pusseivladad de producir sez, ed entras quei dess ei puspei bialas entradas pigl agen menaschi. Il medem vala era per la producziun de truffels de sem. Quella producziun praticheschan oz mo paucs purs, bein che ual cheu, las pusseivladads de producziun fussen avon maun. Cun agid dellas societads purilas san era pigns e pli pigns quantums d'in product u l'auter vegnir vendi, quei ch'era pli baul buc il cass.

Entras formar gruppas de plantaders (cultivators), sco igl ei per ex. il cass a Falera, fussen las premissas dadas sil territori dell' agricultura per nez e pro dil puresser muntagnard e sias novas entradas.

Gruppas per la producziun de pavel en tiara muntagnarda, sco igl ei puspei il cass a Falera, fussen ils vers battavias per l'introducziun generala d'ina prospereivla cultivaziun de pavel artificial.

En quei connex lessen nus era far attents cheu silla valeta dil segal taniv en nossas contradas. Sin nossa proposta ei quel vegnius selecziонаus, migliuraus ed empruaus ora egl institut d'emprova federal ad Oerlikon. Avon zaconts onns han ins cru-

Exempel co ins duei buca ladar in' alp

Buna stalla ded alp e negin indrez per in ladem regular. La puschina cula d'in dutg giu en in pultaun. Quell'aua-puschina ei in prighel pils armauls, pertgei che sch'in dess en, fuss ei strusch pusseivel de trer ora el.

schau quel cugl aschinumnau segal »Petkus«. Ins crei cheutras de saver nobilisar il segal taniv muntagnard. La valeta de quei segal per nus consista en quei, ch'el s'invernescha buc ora entochen sin 1600 m. s. m. e ch'el sa vegnir semnaus. La cultira de segal taniv muntagnard vegn praticada bia memi pauc tier nus. A Falera vala la sentenza: Havein nus buca segal taniv, sche maunca la frina, bein che tuttas sorts garnezi san vegnir cultivadas. Quella sort segal duess esser derasada tut auter en

nossas contradas! Enzaconts maletgs davart l'agricultura muntagnarda dueigien mussar las pusseivladads e la valeta de quei rom.

*Exempel d'ina producziun extendida en in menaschi puril
sin in' altezia ded 1100—1500 m. s. m.*

A quei exempel schein nus naven las resursas ord la tratga de biestga, de nuorsas e dil gudogn accessoric, essend che lez ei leu impurtonts. Nus lein mo mussar, tgei ch'ins sa schiglioc aunc far, sche la bunaveglia e l'energia ein avon maun. Quei menaschi ha giu las suandontas resursas accesoric:

Onn	Premi de multira	Premi de cultira	truffels de sem	engar- schauns	vendiu caschiel	Total
	Fr.	Fr.	Fr.	Fr.	Fr.	Fr.
1943	—.—	—.—	670.—	—.—	—.—	670.—
1944	—.—	—.—	530.—	—.—	—.—	530.—
1945	130.—	—.—	780.—	—.—	—.—	910.—
1946	142.—	—.—	470.—	—.—	—.—	612.—
1947	147.—	—.—	1333.—	—.—	—.—	1480.—
1948	214.—	—.—	267.—	250.—	—.—	731.—
1949	207.—	—.—	505.—	260.—	—.—	972.—
1950	253.—	—.—	536.—	300.—	—.—	1069.—
1951	260.—	158.—*	564.—	387.—	123.—	1492.—
1952	326.50	182.—*	310.—	1009.—	60.—	1887.50
1953	**	177.—*	492.—	900.—	102.—	1671.—***
Total	1659.50	517.—	6457.—	3106.—	285.—	12024.50

* Quei premi ei vegnius pagaus ora l'empremaga 1951.

** Summa senza il premi de multira; quella vegn ad esser presapauc sco 1952. En quei cass ein las entradas generalas carschidas ord auters roms dil menaschi sin rodund 2000 frs. per 1953.

Per la mezca de casa ha quei menaschi aunc furniu treis ualti grevs engarschauns. Carn eis ei vegniu cumprau ton sco negina.

Per prau per tscheins eis ei vegniu pagau da 1941—1953 4 250 frs.

L'augmentaziun della raccolta de fein ha muntau:

En misess I 1935 = 9 tschunch. à 6 m³ = 54 m³ = ca 3600 kg

En misess I 1953 = 20 tschunch. à 6 m³ = 120 m³ = ca 8000 kg

- En misess I augment de raccolta de fein 122,20%.
- En misess II 1923 = 6 tschunch. à 6 m³ = 36 m³ = ca 2400 kg
- En misess III 1953 = 26 tschunch. à 6 m³ = 156 m³ = 11700 kg
- *** En misess II augment de raccolta de fein 387,50%.
- *** Ultra de quei han 1953 18 armauls pasculau leu duront 15 dis. Cumprau tier mo dus maghers cun ina raccolta de fein annuala de 360 kg; era quels ein vegni megliurai culs auters ch' eran gia.

e) *La promoziun dell'economia alpestra*

Era l'economia alpestra ei ina part essenziala dil puresser muntagnard. Senz' alps fuss in pur tier nus buca de pater-tgar, in'emigraziun generala fuss la segira consequenza. Per-quei duessen las alps era vegnir tenidas en uorden, sco era ils baghetgs d'alp. Ei dat bein alps ch'han buns baghetgs. Era talas che vegnan cultivadas bein, eis ei aunc d'anflar. Da l'autra vart dat ei denton era talas, che vegnan tenidas mal, gie, probabel la gronda part ein de quellas, che vegnan tenidas mo schischi lala, e beinenquala schizun fetg mal. Era il recav ord il latg ei per part zun mediochers per raschun dils zun gronds maunghels, quei che pertucca ils indrezs d'alp, denton mo tscheu e leu.... Ellas pli bia alps anflan ins veramein baghetgs ed indrezs nunsufficients. Era ils schurmetgs (= stallas) ein buca dapertut sco sauda; gie, en bia loghens mauncan tals diltaliter. Ultra de quei ein ils cundrezs per in fritgeivel ladar — ina caussa de fetg gronda impurtonza per in'alp — per bia buca d'anflar dapertut. La buatscha sin pastira, stuess, per pli grond avantatg dell'alp, vegnir manizzata e rasada ora. Era quei daventa pigl ordinari calonda mai. Ils zerclems d'alp, els stavels oravontut, fussen d'allontanar e las pastiras de mundar. Els pli paucs loghens vegn quei praticau. En general cultivesch'ins las alps fetg extensiv, ed en bia cass ensumma buc.

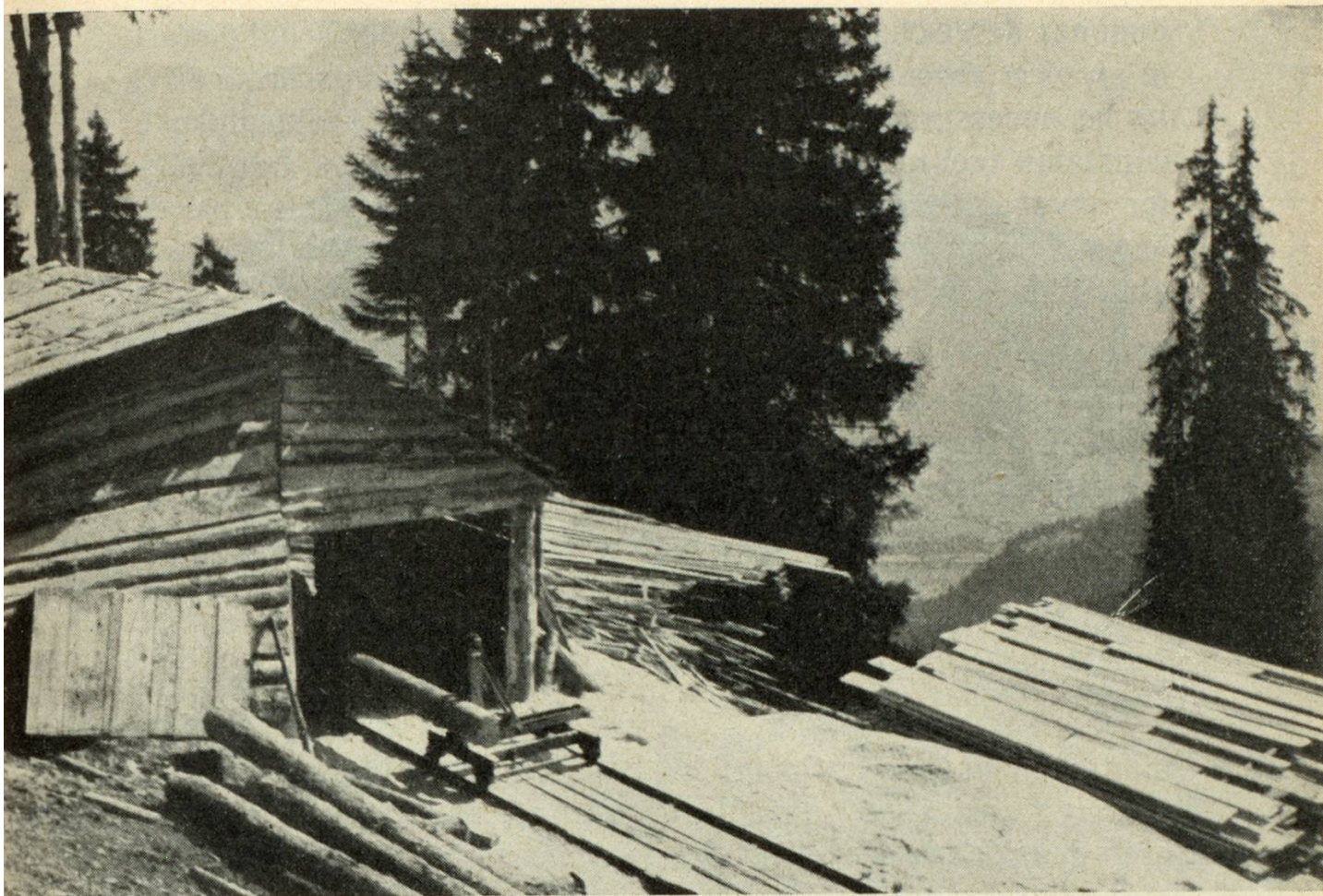
Sper stallas ellas alps havein nus constatau biaga lidimès decennis vegls, circumdai e surmontai d'urticlas, bigiaunas ed auters zerclems marschauns; gie, schizun *praus-d'alp* tut in tener zerclems, praus ch' ein inaga vegni mess neu cun gronds cuosts, tals praus-alp ch'ins havess buca saviu segar ora ina furtga

pleina bien pavel ded alp. Ch'ina pastira en talas alps ei magra e cunquei era il latg buca abuldonts, secapescha da sesez. Era la partiziun dellas pastiras ed il pascular quellas, ei buc ina causa razioneivla. Per grond avantatg dell'economia alpestra duesen quellas miserablas relaziuns vegnir midadas — e quei ton pli gleiti! Entras in'extensiva e nunrazioneivla economia d'alp van onn per onn tschiens mellis francs a piarder — pil pur muntagnard!

Per declarar meglier la valeta d'ina economia alpestra razioneivla e per fundamentar nossas expectoraziuns, lein nus mussar per mauns d'exempels ord il davos temps, co ina economia alpestra razioneivla dueigi vegnir endrizada e plaun a plaun progredida, per aschia in di arrivar alla buna fin. Las megliuraziuns dellas alps cuostan bia daners e las vischnauncas e personavels ein els bia cass buc el cass de prender amauns els persuls la megliuraziun totala en inaga. Per gliez drov'ei in plan che pren en egl onns ed onns. Per in exempel co ins duess proceder, lein nus descriver cheu las megliuraziuns d'alp della vischnaunca de Falera.

La vischnaunca de Falera posseda duas alps cun ina purtada de rodund 300—320 dretgs, 150—160 per ina. Pli baul prendeva la *vischnaunca* si la biestga per l'alpagiun. Gia dapi plirs onns ei quei buca pli il cass. Ils purs della vischnaunca ein semess ensemble, han fundau ina societad e prendan si l'alp a tscheins, per in zun modest tscheins (2500 frs.). Entochen 1953 vegnevan domisduas alps cargadas cun vaccas e schetgs. Alla gronda part dils purs plascheva quei sistem buc, e biars metteván ad alp — cunzun genetschas pleinas — en alps de genetschas ordeifer vischnaunca.

Aschia mavan grondas summas a piarder pils de Falera, cunzun per alpegiar ordeifer. Era la cultivaziun vegneva razioneivla pli e pli pauc. Cul cargar e siu sistem fuvan ins generalmein malcuntents. Perquei ein ins finalmein sedecidi de schar s'orientar entras in referat cun maletgs digl ingenieur cantonal davart ina razioneivla economia alpestra. Quei daventa. Sin quei vegn constituiu ina commissiun de 13 commembers, che dueigien studiar e ponderar il problem della megliuraziun d'alp.

Resgia transportabla ded alp

Alp Dadens, vischnaunca de Falera

Baghiar pratic!

Quella resgia ded alp ei vegnida eregida ella vischinonza dil stavel, nua ch'igl ei vegniu baghiau e duei vegnir baghiau vinavon. La lenna vegn pinada ella vischinonza della resgia. Aissas e quaders ein vegni elaborai cun quella resgia sil plaz. Era ina resgia rodonda (Fräse) ha saviu vegnir messa en moviment leu sil plaz. Aschia han ins spargnau ils cuosts de transport e fatg diever della lenna situada lunsch dalla vischnaunca.

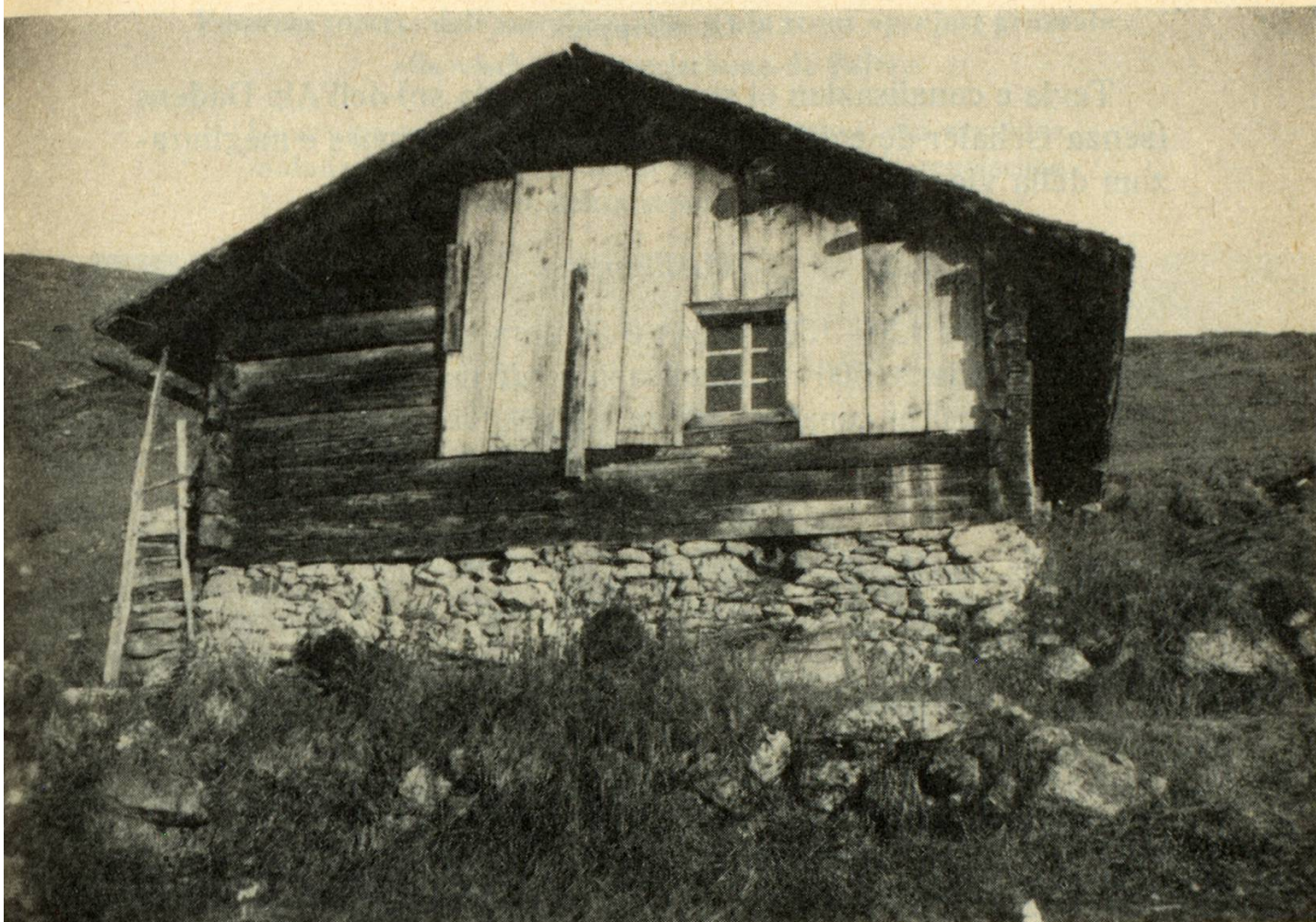
Sco cussegliader han ins aunc tratg tier igl ing. de cultura cantonal, igl inspectur de latgiras cantonal ed in ing. privat. A caschun de differentas excursiuns e bia sesidas, han ins tractau il problem da rudien ed allura preparau ina proposta per la ra-

dunonza de vischnaunca. En emprema lingia ein ins seuni davart in »*project general*« che ha cumpigliau dalla bial'entschatta envi *tut* las necessarias megliuraziuns. Suenten han ins sedumandau e constatau tgei megliuraziuns seigien las pli urgentas. Pér suenter haver determinau quellas impurtontas lavurs preleminaras, han ins saviu vegnir sin vischnaunca cun la caussa della megliuraziun concreta dellas alps.

Co veseva quei »*project general*«, acceptaus per buns da tuttas instanzas, ora? Oravontut levan ins razionalisar e construir igl alpegiar pli economicamein, pli profitabel. Perquei han ins proponiu en emprema lingia ina spartida dellas alps. L'Alp Dadens, che schai pli bass e che ha pastiras pli grassas che l'Alp Dado, ei vegnida prevedida per alp de vaccas e vadials. L'Alp Dado han ins prevediu, essend pli d'engrau, per alp de genetschas e mugias (de schetgs).

Avon 20 onns vegnev'ei aunc caschau en domisduas alps, mintgina cun treis tegias (midadas). Pli tard — entochen 1952 — vegneva quei aunc adina praticau en 5 tegias; ell'Alp Dadens eran duas de quellas, ell'Alp Dado treis. Naturalmein, quellas tegias eran zun primitivas ed ei muncava era bun'aua per il caschar e per la biestga en stavel. En tut dev'ei sin quellas duas alps de Falera 18 gronds e pli pigns baghetgs, ils biars primitivs, ils auters fetg primitivs. La vischnaunca fuss era buca stada el cass de baghiar ora e remediar pli u meins 5 u 6 tegias, abstrahau dil fatg ch'igl alpegiar communablamein vaccas e genetschas, ei buca favoreivel. Las genetschas ston — sch'ellas ein ad alp communablamein cun las vaccas — vegnir catschadas a stavel la damaun e la sera. Aschia piardan quellas lur meglier temps de pascular e l'alpegiaziun dellas genetschas ei quelluisa nunsufficienta. Per quei motiv ei era il recav dellas fieras d'atun pli pigns ed il pur pitescha cheutras grond donn. Genetschas pleinas, ein d'alpegiar mo per ellas, persulas.

*Entras la spartida dellas alps, sco sura menzionau,
ei la vischnaunca el cass de baghiar e mantener
enstagl sis stavel per vaccas, mo dus pli.*

Veglia tegia el stavel sut Alp Dado

Quelluisa san ils stavel (e tegias) vegnir endrizai pli modern e bia pli bienmarcau, che sch'ins vess baghiau ora 6 mo pli primitiv.

Il project general

prevedeva las suandontas etappas de construcziun:

I. Etappa:

Tegia e canalisaziun dell'aua el stavel sut (midada sut) dell' Alp Dadens, indrezs per 120—130 vaccas, begls de piertg per 50 tocs, e megliuraziun della via de Falera all'alp.

II. Etappa:

Tegia e canalisaziun el stavel su (midada su) dell'Alp Dadens (senza tschaler de caschiel), nuegl u camond de pors e megliuraziun della via.

III. Etappa:

Stallas per 120—130 vaccas e 50 pors el stavel sut (midada sut), Alp Dadens, 500 m canalisaziun sut tiara, canalisaziun de bischels, e 250 m canalisaziun en cal (= fliegende Leitung).

IV. Etappa:

Stallas sill'alp de genetschas, Alp Dado, per 120 armauls, 500 m dutg per tiara, cundrez de canalisaziun e procuraziun d' aua.

V. Etappa:

Stallas ella midada su dell' alp de vaccas per 120—130 vaccas e 50 pors, leutier aunc 500 m dutg per tiara per la canalisaziun della puschina.

VI. Etappa:

Stallas ell'alp de vadias, »Tschessas«, per 120 tocs e 300 m dutg per tiara per la canalisaziun della puschina.

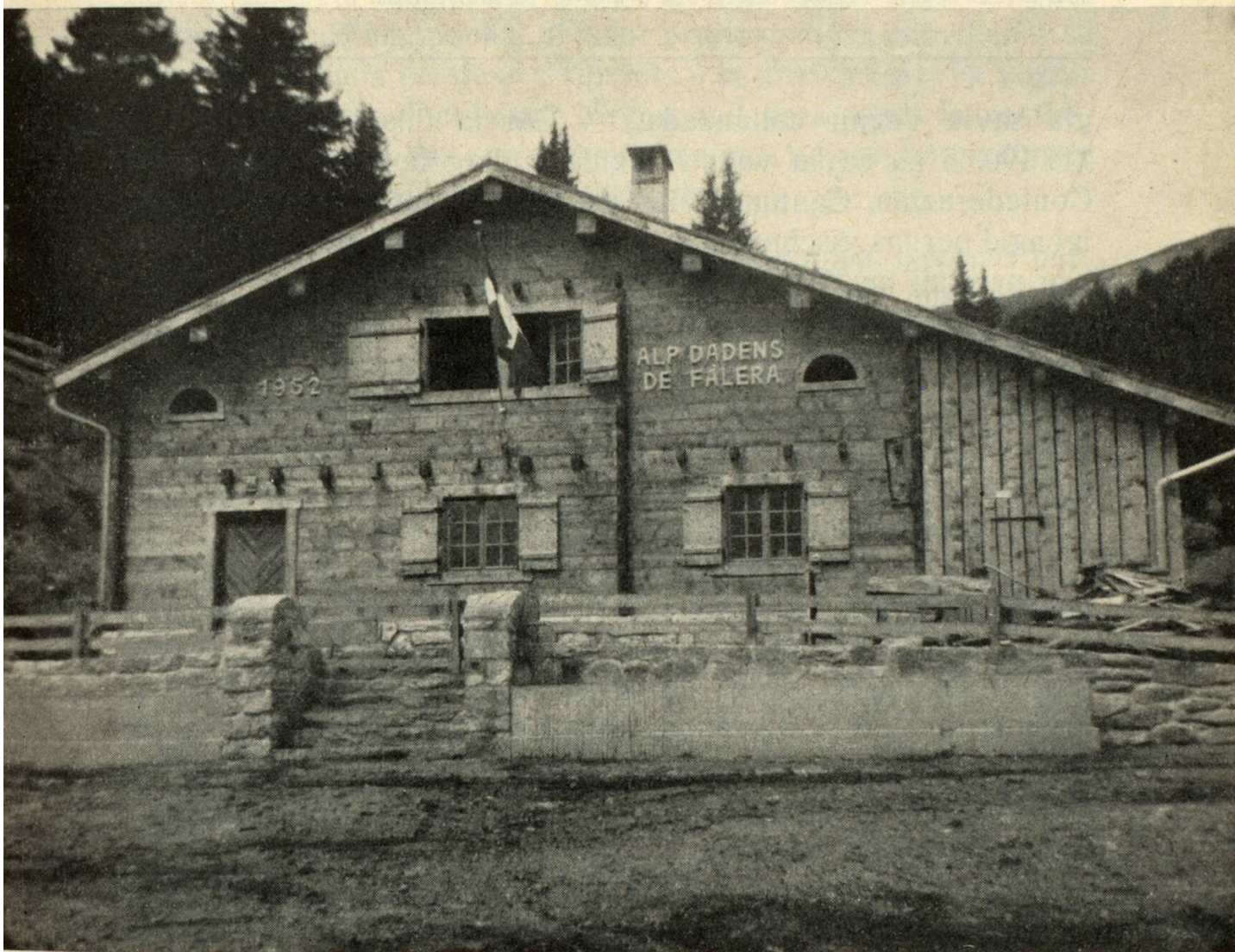
VII. Etappa:

Stallas ella midada sut dell'alp de mugias per 130 mugias e 300 m dutg per tiara per la canalisaziun della puschina.

Ultra de quei ston mintg'onn era las usitadas lavurs de munder e megliurar la pastira vegnir exequidas dals possessurs de biestga sezs. Ils cuosts probabels de quellas megliuraziuns d'alp ein vegni schazegiai sin frs. 540 000. Silsunter ha la radunonza de vischnaunca acceptau »il project general« — ed ins ha immediat entschiet a realisar etappa I. Ils 31 d'uost 1952 ha l'etappa I

**Emprem success dell'amegliuraziun d'alp tenor »project general«
ella vischnaunca grischuna de Falera**

Duas alps mischedadas (vaccas e genetschas) ein vegnidas
midadas en mintgamai ina de vaccas ed ina de genetschas
cun corrispundenta separaziun de pastira.

Nova cascharia moderna el stavel dell' Alp Dadens 1730 m. s. m.

La tegia nova remplazza suandonts baghetgs d'alp:

1. La tegia veglia della midada sut dell' Alp Dadens. 2. Il tschaler vegl de caschiel e pischada dell'Alp Dadens. 3. Ina tegia veglia dell'Alp Dadens. 4. La tegia veglia de »Tschessas«, Alp Dadens. 5. Il stavel veder e la tegia nova, sco era il stavel de pors dell'Alp Dadens. 6. La tegia vedra dil stavel miez Alp Dado. 7. La tegia de durmir dils pasters Alp

Dado. 8. Il camon de piertg vegl dell'Alp Dado e 9. La tegia vedra ella midada sut Alp Dado. —

Dapli crodan ord diever: il tschaler vegl de caschiel ella midada sut, Alp Dado. La tegia veglia de durmir dils pasters dell'Alp Dadens. —

Oz entupein nus 10 baghetgs ell' Alp Dadens. Suententer haver baghiau ora tut, san quels vegnir reduci sin 5 inclusiv las stallas. Ell' Alp Dado san quels vegnir reduci dad 8 sin 3, cumpriu las stallas.

gia saviu vegnir collaudada. — Era la finanziaziun de frs. 111 190.65 ha saviu vegnir regulada dètg bein cun agid della Confederaziun, Cantun, Uniun de latg Winterthur, sco era cun igl agid per las vischnauncas muntagnardas a Bern. Ils purs sezs han prestau ina fetg gronda lavur en fuorma de lavur cumina tenor armauls cargai ad alp. Els han pinau la lenna, megliurau e rugalau la via da Falera entochen el stavel, aschia ch'ins sa ira oz cul jeep (= Tship) tochen sum, han giu sez quita per tuttas menadiras, han fatg slondas e tetg tut sez, han baghiau la via entochen si tiella resgia ded alp e tiella foppa de crappa, ed han è sez cavau dutgs en ina lunghezia de 900 m. e. a. v.

Entas questas considerablas prestaziuns de lavur cumina, han ils purs contribuii bia, che l'emprema etappa ha saviu vegnir exequida ual leu, cun agid dil bratsch public, ed è vegnir pagada immediat, aschia ch'ins ha saviu entscheiver ual leu a prender amans la II. etappa, essend che tenor protocol l'etappa I stueva esser pagada avon che semetter vid la suandonta. Per differentas raschuns ei ussa la III. etappa prérenviada (attaccada) enstagl della secunda.

Baghegiend han ins numnadamein viu en, ch'il stavel della midada sut stoppi vegnir eregius totalmein, avon ch'ins mondi vid quel della midada su.

Per l'erecziun totala della midada sut vegneva en emprema lingia en damonda la reducziun dil prezi dell'execuziun de domisduas etappas ina suenter l'autra, la pusseivladad de metter sut tetg las vaccas, che dueva gidar bia arisguard il favorir la carschientscha ded jarva si d'alp e per cheutras contonscher ina megliera alpegiaziun ed era per ussa finalmein segirar plaun a plaun ina pli gronda producziun de latg.

Avon la cargada de 1954 dueva il stavel esser baghegiaus ora aschia, che las vaccas sappien vegnir messas sut tetg, e ch'ins sappi era far diever dellas brodèras (dils reservats de puschina), e della canalisaziun de quella, che dueva gia contribuir in bionton de construir l'alpegiaziun digl onn 1954 e cunzun quella de 1955, essend che bia pli gronds spazis savevan ussa vegnir ladai ed engarschai. Il ladar praticavan ins entochen ussa cun agid dell'aua en sfoss e sfossets e la grascha stueva vegnir rimnada pil stavel entuorn. Naven dad ussa vegn la pastira, ch'ins po contonscher entras las novaziuns, ad esser annualmein 15 gadas pli grondas ch'entochen dacheu.

La valeta dell'execuziun dell'emprema etappa, quei che pertegn il carschament dil latg, pischada e caschiel qualitativ- e quantitativamein, vegnan ins a veser ord las cheu agiuntadas tabellas. Nus havein paregliau ils onns 1949 entochen e cun 1952, nua ch'ils signuns de duas alps stuevan caschar en 5 tegias. Anno 1953 eis ei vegniu caschau e tratg panaglia mo ell'Alp Dadens. Nus stuein pia comparegliar las resp. cefras cun quellas dils onns avon. Igl ei era impurtont de saver, che 1949, ils signuns havevan buca aunc gudiu istruzziun el caschar. Per 1950 ein els vegni instrui el liug e fiug sez e continuadamein vegni controllai. Perquei savein nus constatar, ch'il resultat, il recav, el temps de 1950—1953, ei carschius ad in crescher. Dapli fuva il caschiel igl onn 1949 fetg maghers, mo onn per onn ei la qualidad semegliurada considerablamein, buca mo en sia natira; anzi, ins scheva era buca scher il latg aschi ditg avon che sgarmar. Anno 1953 vev'ins gia in caschiel d'in cuntegn de grass de rodund 30 per tschien.

Ussa lein nus aunc allegar, che las relaziuns che nus havein stuiu descriver en nies exempel, ein buca las sulettas en nossas contradas muntagnardas. Semegliontas entupein nus en tschiens de nossas alps. Perquei considerein nus las megliuraziuns d'alps per pressantas e zun necessarias, era per evitar al pur sperditas e per da l'autra vart gidar el ad ina megliera rendita dil latg, ed ensumma ch'igl alpegiar d'amenti plaun a plaun generalmein megliers.

Quei che pertucca la megliuraziun dellas alps, san tuts se-metter en cun lavur e cussegl, essend ch'ins ei veramein anavos en quels graus, e ch'ins vesa era buc en dapertut tgei profit economic talas megliuraziuns havessen sil devegnir. Enzaconts maletgs muossan la valeta dellas megliuraziuns d'alp, sco era ils puccaus commess da quellas varts.

Tabella 1

Exempel

Recav ord il latg dellas alps de Falera dils anno 1949—1953.
Las duas alps ein vegnidas cargadas cul suandont diember vaccas:

Onn:	Alp Dadens:	Alp Dado:	Total:
1949	56	51	107
1950	57	53	110
1951	64	57	121
1952	59	62	121
1953	121 + 2 vaccas mugh.	—	121 + 2 vaccas mugh.

Tabella 2

Summa totala dil latg durant ils onns:	De quel latg	Latg de diever e latg pils taurs:
1949 = 53 626 kg	50 806 kg	2820 kg
1950 = 55 681 kg	52 309 kg	3372 kg
1951 = 50 788 kg	47 674 kg	3134 kg
1952 = 51 020 kg	47 572 kg	3448 kg (280 kg l. d. diev.)
1953 = 52 929 kg	48 310,8 kg	469 kg (213 kg l. d. diev.)

Tabella 3

Total latg p. vacca intragliauter:	Alp Dado:	Alps Dadens:
1949	458,7 kg	539,6 kg
1950	476,9 kg	533,3 kg
1951	390,5 kg	445,7 kg
1952	405,8 kg	438,0 kg
1953		437,3 kg

La stad 1953 eis ei vegniu cargau 90 vaccas tumprivas, q. v d. quellas vaccas han fatg vadi, ni vevan vadi 9 meins avon Daniev.

Tabella 4

Ils 10 purs cun las meglieras vac-
cas de latg han giu intragliauter il
sequent quantum latg:

1.	736,3 kg
2.	704,5 kg
3.	640,2 kg
4.	637,9 kg
5.	635,8 kg
6.	579,8 kg
7.	578,5 kg
8.	563,6 kg
9.	546,0 kg
10.	533,0 kg

Ils 10 purs cun las mendras vaccas
de latg han giu intragliauter ils
sequents quantums latg:

172,25 kg
241,1 kg
262,7 kg
285,4 kg
289,8 kg
293,4 kg
295,0 kg
295,6 kg
306,4 kg
307,3 kg

Ord quellas cefras san ins trer las suandontas consequenzas:

1. Duessen schliatas vaccas de latg vegnir sclaussas dalla tratga.
2. Sto la damonda vegnir examinada, schebein las vaccas dil singul pur vegnan mulschas scoiauda a casa.
3. Duessen las vaccas vegnir pervesidas pli intensiv.

Tabella 5

Recav de pischada e caschiel els onns:
Alp Dadens:

Onn:	Caschiel:	%	Pischada:	%	Total %
1949	1970,8 kg	6,94	929,5 kg	3,27	10,21
1950	2012 kg	7,18	957 kg	3,41	10,59
1951	2108 kg	8,02	852,7 kg	3,24	11,26
1952	1908,8 kg	8,19	756 kg	3,24	11,43
1953	4044,8 kg	8,37	1579,7 kg	3,26	11,63

Alp Dado:

1949	1463 kg	6,52	688 kg	3,07	9,59
1950	1677 kg	6,89	792 kg	3,25	10,14
1951	1725,5 kg	8,05	712,7 kg	3,32	11,37
1952	1829,8 kg	7,53	774,1 kg	3,18	10,71
1953	croda ora				

Anno 1953 ei l'Alp Dado vegnida endrizada per alp de genetschas, e tut las vaccas ein vegnidas cargadas ell'Alp Dadens. (Ins ha baghiau stallas per 144 vaccas enstagl per 120—130 tenor plan general cun la calculaziun de saver augmentar la producziun della pastira spertamein.)

Tabella 6

Recav dil latg caschau intragliauter en domisduas alps, durant ils

onns:	Total latg	pischada	%	caschiel kg	%	Total %
1949	50 806 kg	1617,5 kg	3,18	3433,8	6,75	9,93
1950	52 309 kg	1749 kg	3,34	3689	7,05	10,39
1951	47 674 kg	1565,4 kg	3,28	3833,5	8,04	11,32
1952	47 572 kg	1530,1 kg	3,21	3738,6	7,85	11,06
1953	48 310 kg	1579,7 kg	3,26	4044,8	8,37	11,63

Ord las tabellas 5 e 6 sresult'ei, ch'il gudogn ord il latg ha priu tier sillas alps de Falera aschigleiti ch'igl inspectur de latg cantonal ha instruiu ils signuns, quei ch'ei stau il cass pér dapi 1950.

Tabella 7

Onn: Pli valeta della produczion 1953 visavi

1949	Caschiel 3422,8 kg à 2.50	=	frs. 8 584.50		
	Pischada 1617,5 kg à 8.30	=	frs. 13 425.75	Frs.	22 009.75
1950	Caschiel 3689 kg à 2.70	=	frs. 9 960.03		
	Pischada 1749 kg à 8.30	=	frs. 14 516.70	Frs.	24 476.73
1951	Caschiel 3833,5 kg à 2.80	=	frs. 10 733.80		
	Pischada 1565,4 kg à 8.30	=	frs. 12 992.82	Frs.	23 726.62
1952	Caschiel 3783,6 kg à 3.—	=	frs. 11 350.80		
	Pischada 1530,1 kg à 8.30	=	frs. 12 699.83	Frs.	24 050.63
1953	Caschiel 4044,8 kg à 3.60	=	frs. 14 561.28		
	Pischada 1579,7 kg à 8.30	=	frs. 13 111.51	Frs.	27 672.79

Ch'ils products de latg digl onn 1953 ein en mintga cass stai pli prezius, sto buca vegnir allegau specialmein. Cunzun il caschiel ei staus megliers e pli grass. Era la produczion de pischada cun la panaglia nova ei stada megliera e pli higienica.

Tabella 8

Recav annual:

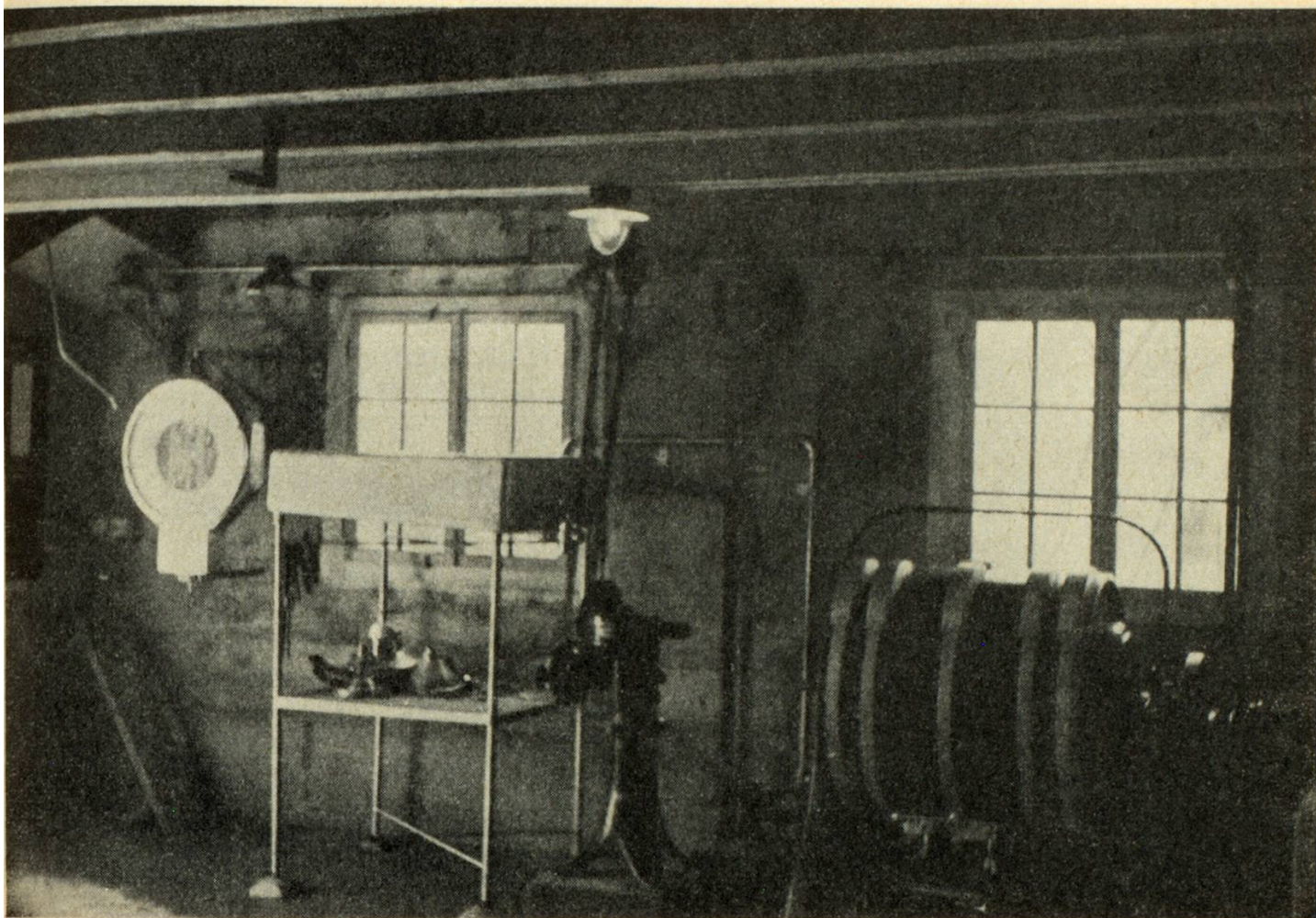
Pli valeta della produczion 1953

1953	27 672.79	
1949	22 009.75	frs. 5 663.04
1953	27 672.79	
1950	24 476.73	frs. 3 196.06
1953	27 672.79	
1951	23 726.62	frs. 3 946.17
1953	27 672.79	
1952	24 050.63	frs. 3 622.16

Total della plivaleta de 1953 visavi

1949 entochen 1952 (4 onns ensemen)

frs. 16 427.43

Igl interiur della tegia (cascharia) nova ded alp

All' entrada anflein nus la tabella de latg, la stadera de latg, la butschalla de latg, la centrifuga, la pompa de schirun e la panaglia, tut ordinau tenor regla per buca piarder temps.

Tabella 9

Priu ch'ins havess giu 1949 exact ton latg sco 1953, vesess il quen ora sco suonda, sch'ins savess quintar il recav cun 11,63‰, enstagl de 1949 mo cun 9,93‰.

Onn:	‰	caschiel kg	‰	pischada kg.
1953	8,37	4044,8	3,26	1579,7
1949	6,75	3261,93	3,18	1540,0
Differenza 1,62		782,87	0,08	38,8
Prezi	frs.	3.60		8.30
plivaleta 1953	frs.	2818.33 +	frs. 322.04	frs. 3140.34

Tabella 10

Vul ins risguardar la differenza en qualidad e prezi, sche survegnin nus il sequent maletg:

Onn:	Caschiel		Plivaleta
1953	4044,8 kg	à frs. 3.60 = frs. 14 561.28	
1953	3261,93 kg	à frs. 2.50 = <u>frs. 8 154.82</u>	frs. 6406.46
	Pischada		
1953	1545,94 kg	à frs. 8.30 = frs. 12 831.30	
1949	1540,9 kg	à frs. 8.30 = <u>frs. 12 789.47</u>	frs. 41.83
1949	Plivaleta		<u>frs. 6448.29</u>

Tabella 11

Recav dil latg caschau ellas alps de Falera

Onn:	latg kg	valeta dils products de latg en frs.	Recav brutto d'in liter latg elaborau	Plivaleta per liter anno 53 visavi 52 entochen 1949
1953	48 310	27 672.79	57,28 rp.	
1952	47 572	24 050.63	50,55 rp.	6,73 rp.
1951	47 674	23 726.62	49,76 rp.	7,52 rp.
1950	52 309	24 476.73	36,79 rp.	10,49 rp.
1949	50 806	22 009.75	43,32 rp.	13,96 rp.

Sche nus repassein e studegein las sura purtadas tabellas, vegnin nus tiel clar resultat che l'economia alpestra ei stada nunsufficienta ellas alps de Falera entochen 1950. Da 1950—1952 eis ei vegniu fatg veseivels progress quei che pertegn la cascharia. Quels ein vegni onn per onn megliers e megliers. Quella megliuraziun arisguard producziun de caschiel e pischada deriva dagl operar de sgr. Vincenz, ing. agr. cantonal, Cuera, ch'ei vegnius tratgs en cussegl immediat suenter sia elecziun — davart l'utilisaziun dil latg. Inspectur de latgiras e signuns han luvrau ensemen. Aschia eis ei reussiu ch'ins ei vegnius de constatar la megliuraziun spitgada pertenenent la quantidad e qualidad. Orda quei vesein nus la gronda valeta della collaboraziun denter il cussegliader scientific ed il praticher, ina lavur che porta senza dubi ses fretgs pil beinesser dils personavels ded alp.

Il vegl tschaler de caschiel e pischada Alp Dadens

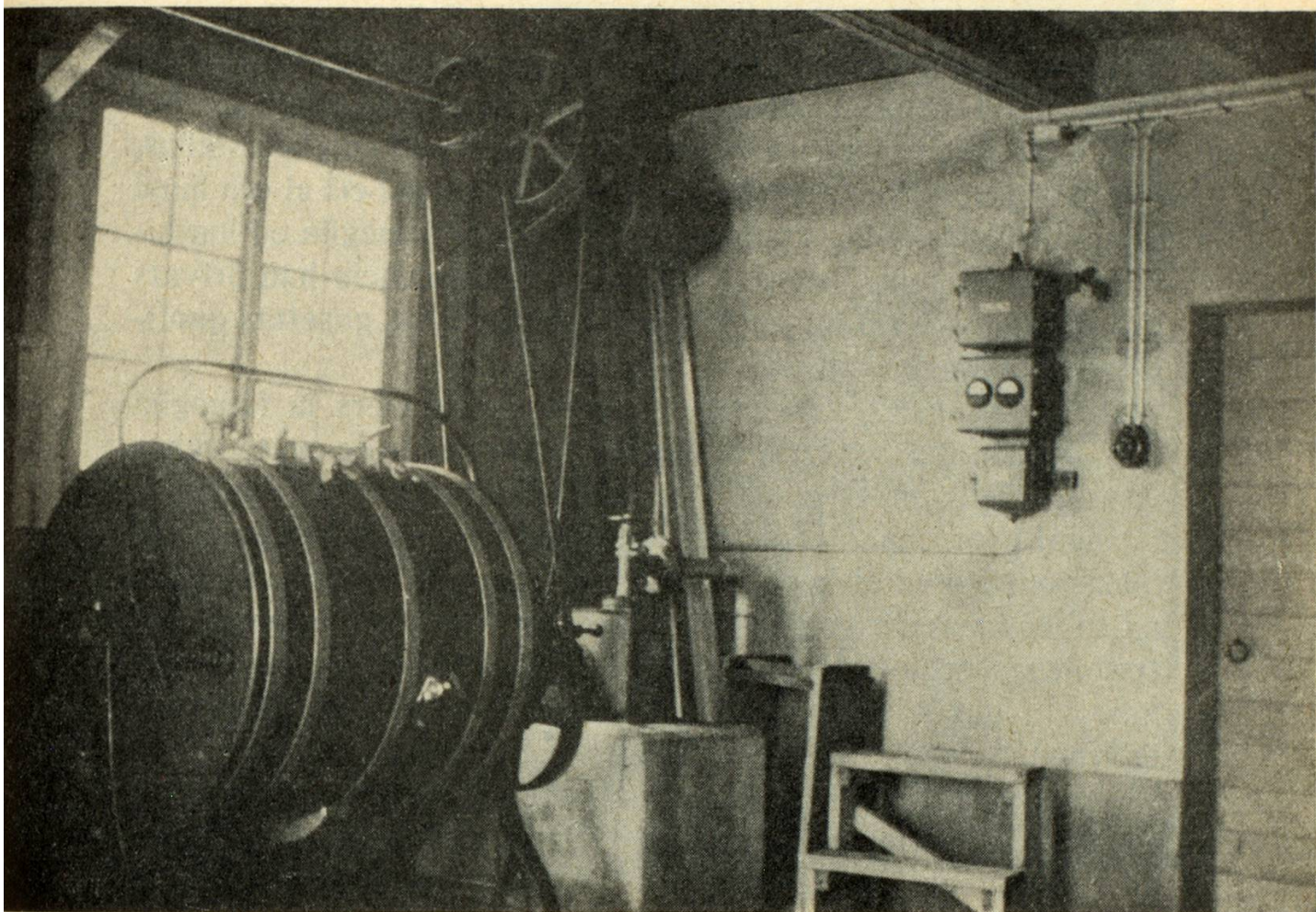
Era en quella direcziun stuein nus renconuscher la valeta d'ina buna instrucziun.

Il recav digl onn 1953 sill'Alp Dadens e la migliur dil quen total dil menaschi de cascharia, ei puspei d'attribuir alla lavur digl inspectur de latgiras cantonal ensemblamein culs buns e prus signuns. Cheutier vegn aunc, che la terminaziun dell'em-prema etappa ella midada sut, sco sura allegau, ei stada menada a fin e ch'ils novs, excellents indrezs stevan a disposiziun agl inspectur ed al signun. Grazia a quels indrezs han ins schizun saviu prender amauns la producziun de pischada de schirun. Il gudogn total ei s'augmentaus 1953 comparegliau cun 1949 — e quei per 1,7% — malgrad che nus stuein allegar, che la midada su ei aunc adina buca renovada e che las relaziuns ein leu zun

primitivas (gnanc aua de fontauna ei avon maun). Quei resultat selai augmentar aschigleiti che la Soc. ded alp ei el cass de guldignar pli bia pastira grassa entras in ladem pli intensiv.

Quei meina lu plaun a plaun tier quei, ch'ins sa star pli ditg ad alp — che fuss pil pur d'immens avantatg — ni ch'ins sa lu cargar in aunc bia pli grond diember de vaccas. Anno 1953 ei l'Alp Dadens stada lev surcargada; ultra dellas vaccas han ins aunc giu cargau in taur, in cavagl, 8 tauris giuvens e 120 vadials. La megliuraziun dellas pastiras san ins entscheiver 1954, nua che l'alp dispona allura de sufficientas stallas cun brodèras (= reservuars de puschina) e canalisaziuns, per cheutras saver ladar mintg'onni pli gronds territoris pastira, che quei ch'igl ei stau il cass entochen ussa. Era san ins spargnar fetg bia pastg, entras quei ch'ins sa metter en las vaccas en stalla sur miezdi e la notg, aschiditg ch'ils stavels han aunc bia pastg, e quei ha lu la conseguenza ch'il pastg vegn buca smaccaus e tschufergnaus, mo bein magliaus, e ch'era il far puschina daventa tut da sez. Quelluisa quintein nus puspei cun ina augmentaziun dil latg per vacca, che vegn a carschentar procentualmein il recav dellas latgiras. Ultra de quei gudignein nus procentualmein e finansialmein de pli che 1953, e quei, sin quella moda e maniera, ch'ins sa caschar en stagl de caschiel à 30%, mo tal de 25,26%. Il recav de pischada ei lu pli gronds ed il prezi de caschiel resta il medem, essend ch'el auda en domisdus cass tiella categoria de caschiel *miez-grass*.

Resumau tut, considerein nus la planisaziun ed il proceder a caschun de megliuraziuns d' alp ella vischnaunca de Falera sco exempel pigl entir territori alpester dil Grischun e lunsch sur ils confins de quel ora. — In »project general« ha priu en egl tuttas megliuraziuns. Ord duas alps de vaccas han ins fatg ina. Ins ha pia partiu giu vaccas, genetschas, mugias e vadials aschia che scadina categoria ha oz ina pastira separada per sesezza. Cheutras san ins era reducir plaun a plaun ils 18 baghetgs gronds e pigns, e vegls mo sin 8. Ins studegia aunc adina, sch'ins savessi buca reducir quels mo sin 5—6. La planisaziun schess tier quei. *Entras quella planisaziun han ins reduciu da sis stavels de vaccas (de pli baul) sin dus ded oz!* Cheutras ha la construcziun saviu vegnir elaborada meglier, ed ella (la construcziun tenor plan!) dueigi

Igl interiur della tegia nova (cascharia ded alp)

Panaglia, turbina, generatur e tabla spurteglia.

Dretg neu igl esch-tschaler.

esser la pli moderna tegia (cascharia) alpestra della Svizzera! Il latg sa vegnir regulaus ed elaboraus — sco gia menzionau — bia meglier e cun seneziar de tut il nizeivel. La pusseivladad fuss dada, ed ins vul era contonscher ina marca de qualidad e de caschiel ded alp, che maunca aunc oz el Grischun per donn e disavantatg dil pur muntagnard. Ins ha meins breigia de survegnir la necessaria fumeglia ded alp e survegn era *buna* fumeglia, perquei che las relaziuns ein ordinadas. Davart de privats han ins schau drizzar en in radio per la fumeglia, essend che l'aua che vegn duvrada per la cascharia e pil buentaduir, fa era ir entuorn

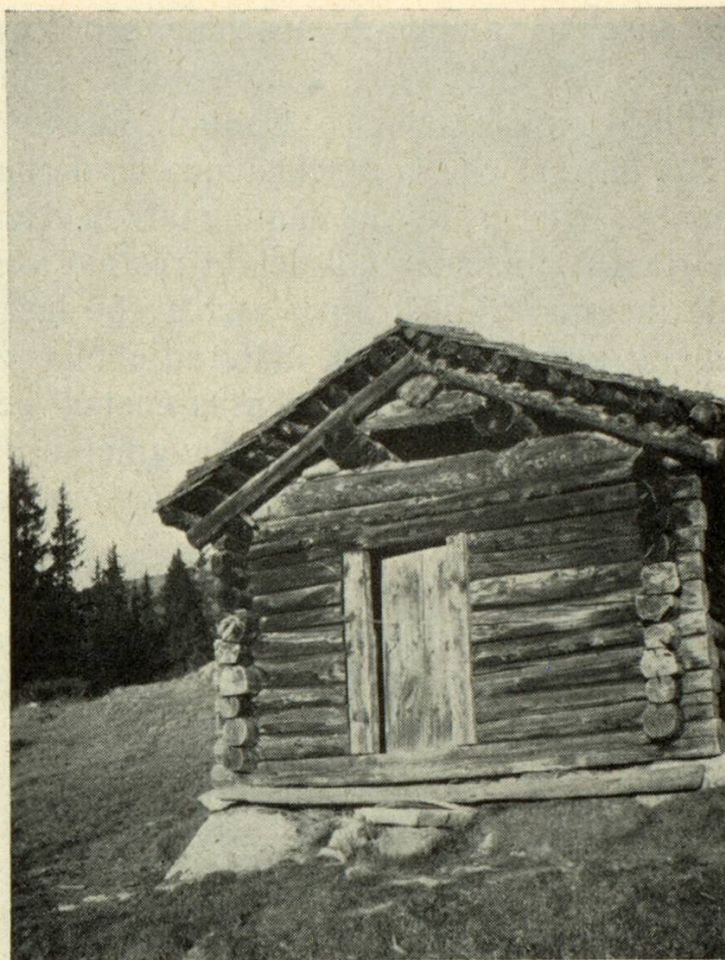
ina turbina, ch'ei de basegns pil menaschi della centrifuga, per la panaglia, pil latg e la pumpa de schirun, pil scaldament dil tschaler, pil menaschi della scaffa de fermentaziun, per la creaziun della forza electrica en cascharia, el stavel ed ellas stallas, sco per la derschentada dil cumàh. Ultra de quei eis ei era aunc vegniu endrizzau ina аптека ded alp per la fumeglia ed ina biblioteca pil temps liber dils pasturs.* Medemamein han privats era abbonau — sin lur agen quen — enzacontas gasettas quotidianas per la fumeglia ded alp.

Entras quella gronda beinvuglientscha enviers la fumeglia ded alp, han ins cun tutta raschun astgau spitgar de cuntonscher davart quella prestaziuns maximalas pertuccont il rugalar la biestga, il caschar, ladar las pastiras e far ora la buatscha sin bunas pastiras. Per la davosa lavur vegnan ils pasturs aunc bonificai extra tenor reglement — e survegnan aunc in premi surren. Secapescha, las prestaziuns dil personal ded alp ein lu era, grazia a quella renconuschientscha, stadas en tuts graus excellentas.

Ils cuosts de baghiar dell'emprema etappa ein vegni finanziaj cun agid della Confederaziun, dil Cantun, dell'Uniun de latgiras, dil Susteniment ed Agid per las vischnauncas muntagnardas e della vischnaunca, aschia ch'igl ei restau negins deivets. Cun quella caschun lessen nus haver remarcau che la lavur cumina en nossas contradas muntagnardas duessi buca mo vegnir mantenida, anzi, aunc vegnir augmentada, per cheutras esser el cass d'instradar aunc pli numerusas megliuraziuns. Malgrad ils considerabels cuosts de baghiar, ein ils purs de Falera cuntents de pagar vinavon las suandontas cumpleinas taxas de cargada: Els pagan per vaccas frs. 50, per genetschas 40, per mugias 25, per vadials 20 e per pors 15 frs. Leutier vegnan aunc las prestaziuns per vacca (= Kuheinheit) e per cargada entochen 10 uras ad onn, onns ch'ei vegn baghiau; ed entochen treis uras

* Remarca della redacziun: En quella biblioteca astgan las ovras de Giachen Hasper Muoth e de dr. G. M. Nay, sco era ils dus »Glogns dellas alps«, compari 1940 e 1941, buca muncar; ensumma nuot astga muncar de nossa reha poesia e litteratura alpestra!

*Vegl dormitori
dils pasters
dell' Alp Dado*

onns normals. Ultra de quei vegn aunc la lavur de puschnar (menar ora la puschna ord brodèra): duas vaccas in miez di.

Il sura allegau ed il far seiv la permavera avon cargar, ei lavur gratuita, q. v. d. lavur cumina. Partiu giu bein e dirigiu tut scoiauda, san ins cun lavur cumina prestar in'immensa lavur per la megliuraziun dellas alps, ed ins ei quell'uisa era el cass de dumignar tuttas difficultads senza vegnir smaccai da tscheins ed amortisaziuns.

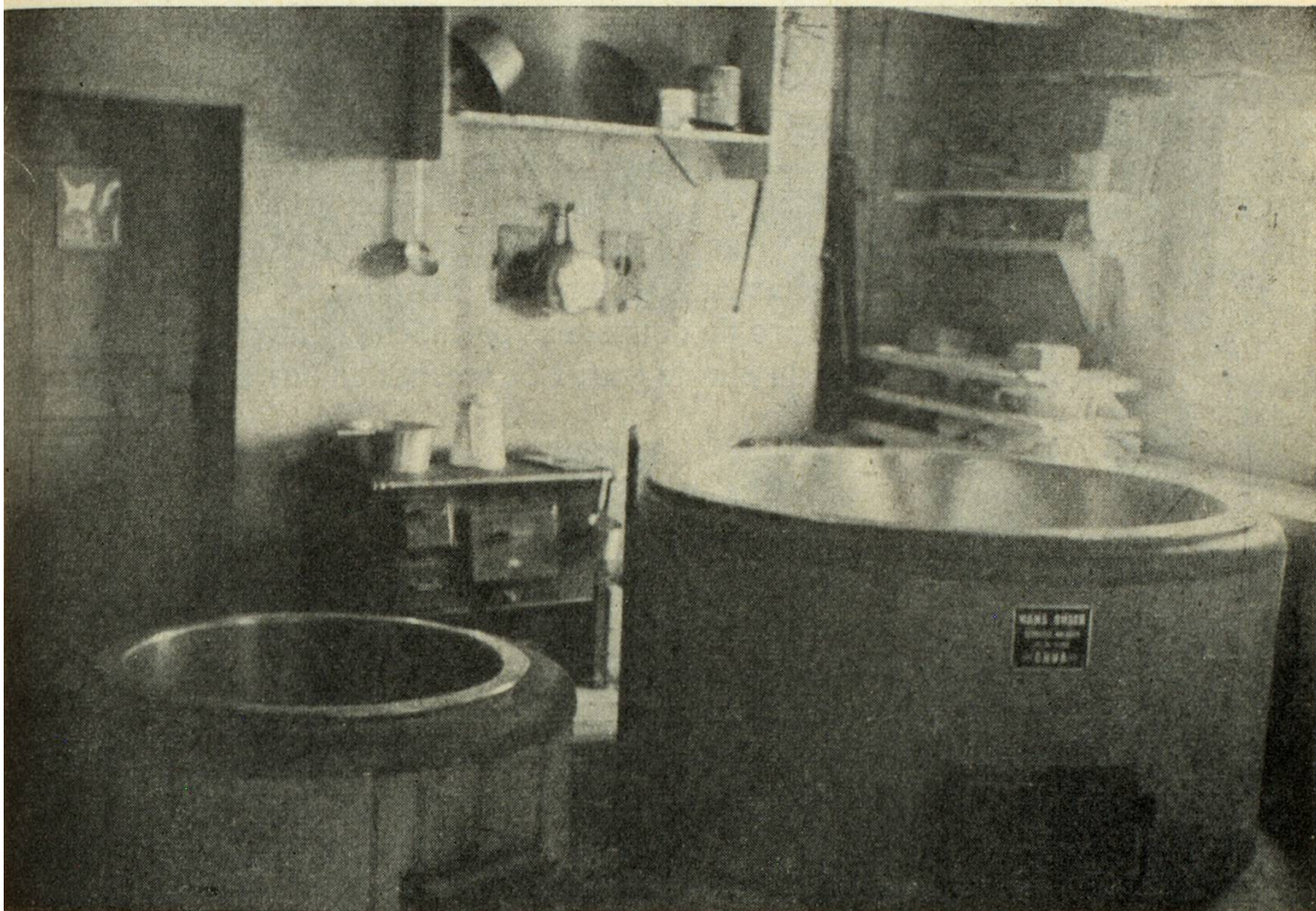
A caschun dell'erecziun dellas ustonzas, untgidas (= Alpschermen), stallas ded alp e dil cundrez de canalisaziun etc. della secunda etappa, vegnan ins a proceder tuttina, ed ins ha gia procediu aschia. Quei baghetg per 144 vaccas e 50 s. v. h. pors cun ina canalisaziun de 730 m, 500 m dutg per la pastira grassa, duas brodèras de puschna de mintgina 65 000 liters cuntegn cul puoz-reservat d'aua, ch'auda leutier per il schubergiar las canals

de puschina, pompa de puschina, sco il cundrez de squetra etc. etc., ei gia daus vi en accord per la summa de frs. 171 008.30. Dalla Confederaziun e Cantun obtegn la vischnaunca 50⁰%, 15⁰% dil rest che la vischnaunca ha de purtar, presta »Igl Agid per las Vischnauncas muntagnardas, Berna«. La vischnaunca porta 10⁰%, aschia ch'il deivet restont vegn buc ad esser aschi stermentus gronds; anzi, aschia che las taxas d'alp ston buca vegnir alzadas de num, malgrad quellas zun considerablas megliuraziuns. (Ins baghegia ussa enstagl per 120/130 vaccas, per 144, supponend ch'ins vegni d'augmentar il recav dell'alp, grazia als stupents cundrezs e ch'en paucs onns detti era pavel avunda per tontas.)

Entras la razionalisaziun ed il metter ensemen las alps, san ins aunc contonscher in auter avantatg, numnadamein quel de saver vender pli baul la biestga de tratga, gia ell'alp sezza, a purs della Bassa. Aschia ei era il commerci intermediari, sco era il gudogn intermediari sclaus, ed il contact dil pur muntagnard cun il pur della Bassa realisaus ed intensivaus. Nus considerein gest quei per in grond avantatg per domisduas parts, eis ei gie l'obligaziun dils menaders purils de metter en contact quellas duas gruppas de purs, e buca, sco savens entochen ussa, tener quels dus in ord l'auter. Naturalmein sto era il singul pur contribuir a quella pusseivladad. Ina vendita si d'alp sa mo haver liug leu, nua ch'ils pli gronds muvels ein ensemen ed ins sa eleger ora tgei che plai e cunvegn.

In ulteriur avantatg han ins tier quella composiziun, ch'ils cuosts della cargada pil singul armaul ein pli pigns, essend che pli grondas muntaneras (biestgams) drovan a proporziun pli paucs pasturs che pli pintgas. Era en quella direcziun fuss ina correctura pusseivla, gie schizun de basegns. Las malcunvegnientschas allegadas entaupan ins aunc en tschiens alps. Cun quei constatein nus ch'enormas summas van a piarder en noss' economia alpestra per consequenza de munclus e malcunvegnents indrezs. In susteniment davart il maun public, ei perquei ner basegns, vul ins crear megliuraziuns de valeta.

Mo duess ins conceder neginas subvenziuns senza ch'il construir (ils personavels ded alp) metti buca avon in »project general«,

Igl interior d' ina tegia (cascharia) nova ded alp

Indrez de cascharia: »Fueina Buser«, platta de fiug, pressa
de caschiel ed esch per on stiva.

*per che, sch' ins vul megliurar, las megliuraziuns necessarias sappien
vegnir pridas amauns da rudien, e tut sappi vegnir ordinau e coor-
dinau, per gie buc ira vias puleinas. A caschun d'excursiuns alpe-
stras san ins savens constatar, ch'igl ei vegniu procediu senza
plan e per disavantatg digl entir menaschi alpester e dils posses-
surs. Disposiziuns fallidas san, els pli bia cass, buca pli vegnir
curregidas. Grazia alla separaziun d'alp de vaccas ed alp de ge-
netschas, han ils purs de Fallera saviu vender ell'Alp Dado in
grond diember vaccas e genetschas a purs della Bassa, quei
ch'ei buca stau pusseivel entochen uss. Quei ha mo saviu da-*

ventar grazia al luvrar ensemen dellas instanzas cantonalas dils cuolms e della bassa, sco era entras crear ina pasculaziun ded alp *separada* per las genetschas, nua ch'ina gronda massa genetschas eran ensemen. Era il contact de purs muntagnards e della Bassa a caschun dell'alpegiaziun, ha gidau bia pertuccont la mercanzia de biestga. Nus essan perschuadidamein per ina completaziun dellas relaziuns denter purs muntagnards e purs della Bassa per bien e pro de domisduas parts, ch'ei buc il davos pil pli grond avantatg dil pur de tratga de biestga en nos cuolms.

f) Economia dil latg

Era pil pur muntagnard, en sia qualitat de pur de tratga de biestga, ei l'economia de latg de bia pli grond' impurtonza che quei ch'ins pudess crer. En emprema lingia duei quella survir ad el per segirar si'atgna produczion per casa e nuegl. Era il quitaun pil latg quotidian el vitg, duess vegnir segiraus dals purs duront igl *entir* onn. En temps ch'il quantum latg ei pigns, memi pigns per tener in signun, duess il latg che vonza vegnir sgarmaus entras la centrifuga, la groma vegnir furnida ad ina centrala de pischada ed il latg sgarmau vegnir utilisau per nutriment dils pors. Era vadials pli vegls fan stupenta prova, sch'ins dat ad els inton latg sgarmau ensemen cun latg entir.

Sin quella moda e maniera mass buc in stel latg a piarder el menaschi puril; il pur havess mintga meins ils daners per la groma e savess quelluisa era rugalar ses deivets currents e buca pér igl atun cura ch'el ha vendiu zatgei sin fiera. La resca fuss aschia era repartida empauet. Il caschar — duei el esser rendevels — astga buca entscheiver avon ch'ins hagi 250 liters latg dil di, mo il centrifugar rentabel entscheiva gia cun 50 liters latg danvons a di. Perquei la pretensiun per nossas contradas: Silmeins endrizzar in liug u local de centrifuga en tut nossas vischnauncas ed uclauns e vender la groma. En nos vischinadis van tschiens mellis francs a piarder, perquei ch'ins menascha mal il latg. Ni ei quei forsa buc il cass, sch'ina vischnaunca tegn aviarta la cascharia pil latg dil di, che fa silpli ora 200—300 liters

Economia de latg

En contradas muntagnardas duess exister empau dapertut in liug de centrifugar latg.

Cheu veseis vus in practic indrez de centrifugar en in uclaun. Tschun purs portan cheu lur latg. Il latg sgarmau anfla bien diever egl agen menaschi. Sper la tratga de biestga ei en quei cass la vendita de groma la megliera entrada. In exempel co ins segida sesez!

— per serrar ella gia ils proxims dis? Tgei fan ins oz sin damaun cun quei quantum latg?

Savess ins buca era extirpar quels bucs de latg, sch'il pur targess buca mintga vadiala de pauc, anzi sulettamein quellas ch'empermettan enzatgei e savessen vegnir venalas, persuerter aber targessan ord la vendita de groma in bi daner? Nus essan

fermamein perschuadi, che la vendita de groma purschessi ina biala summa al pur muntagnard, era leu nua che quella vegn aunc oz buca praticada. La fiera de groma ei ultra de quei mai surcargada, bein aber la fiera de biestga de pauc. Perquei: far ina caussa e buca negligir l'autra, mobein praticar omisduas; combinar ina buna tratga e la vendita de groma. Per mussament dil sura purtein nus cheu enzaconts exempels che savessen aunc vegnir augmentai:

1. Vischnaunca de Mustair en Val Mustair

Cheu exista ina stupenta tratga de biestga (1953: 263 ar-mauls punctai cun in intragliauter ded 85,01 punct). Malgrad quella stupenta tratga, ni probabel gest per raschun de quella, vegn ei vendiu bia groma, e quella tarmessa a Cuera per far ina pischada exquisita. Gia 1951 han ils purs de leu tratg per groma frs. 37 147.— (10 520 kg), ch'ei vegnida furnida suenter la scargada entochen la proxima cargada — e quei, bein ch'ins patratga era leu all' *atgna* producziun! Ils organs della societad de leu han declarau agl autur de questa lavur, che lur tratga de biestga — suenter haver praticau la vendita de groma — seigi semegliurada per in bionton, essend ch'ils vadials sur-vegnien enstagl mo 4 meins latg (latg grass ni pli tard latg sgarmau) 6 meins latg. Las vaccas vegnan pervesidas meglier e dattan è pli bia latg. Oz duvrein nus mussaments de derivonza cun ina prestaziun de latg pli gronda en special per las mummas de nos taurs. Dapli seigien els el cass de pagar bia deivets currents, che seigi de zun grond avantatg. Il diember de biestga ei buca pli pigns ch'antruras, denton ein las prestaziuns de latg pli grondas!

2. Vischnaunca de Ruschein

Leu era l'utilisaziun dil latg muncusa ils davos onns. Ils cuosts eran memia gronds ed ins purtava adina pli e pli pauc

latg en cascharia. 1953 igl atun ha ei dau ina midada. Nus savein vegnir cun il suandont:

Sgr. G. G. Casanova, Ruschein, ha scret agl autur de questa lavur quei che pertucca quella caussa: Sper la tratga de biestga, vegnan las entradas per groma ad esser la megliera resursa per Ruschein.

3. Vischnaunca de Siat

En quella vischnaunca ei l'utilisaziun dil latg suenter la scargada mai vegnida praticada communablamein. Tgei che daven-tava cul latg ei ina damonda. Suenter la scargada de 1953 ein ins seuni ed ha centrifugau il latg. Ils resultats dals 19 de settember entochen ils 31 d'october 1953 porschan il sequent maletg:

	Quantum latg	Entradas	Cuosts per liter	Cuosts en cascharia
October	2477,0 kg	1249,87	3,0 rp.	54,67
Settember	1131,0 kg	557,95	3,0 rp.	15,35
Total:	3608,0 kg	1807,82	3,0 rp.	70,02

Las furniziuns de groma van vinavon; ins vegn strusch a calar cul sgarmar.

4. Pres. Gion Bistg. Cabalzar, Degen

Quei pionier en Val Lumnezia — quei che pertucca furnir groma — ha vendiu dals 27 de schaner entochen ils 20 de zer-cladur 1953 per frs. 2106.05 groma netto a Cuera. La curdada en latg sgarmau, ha el nezegiau en siu agen menaschi. Quella ei buca cumprida el sura resultat, anzi mo il recav per la groma. Ei sto aunc vegnir remarcu che Cabalzar pervesa bein ses ar-

mauls. Era ils vadials ein, malgrad il bi daner per groma, en stupenta condiziun, in mussament che tratga de biestga ed economia de latg, resp. vendita de groma, san esser fetg bein pusseivlas en contradas muntagnardas. L'atgna producziun en caschiel e pischada segirescha el cul latg d'alp duront ils meins de stad.

Nus mein buca d'accord cun la »Gasetta purila della Svizzera primitiva«, sch'ella pretenda ch'il pur muntognard dueigi sere-strenscher mo silla tratga de biestga e buc aunc producir quei ch'ei pusseivel sil territori dell'economia de latgiras.

Encurir entradas accessoricas ei necessari, e la vendita de groma ei ina dellas meglieras de quellas pil pur de tratga de biestga; ha el gie pigns cuosts ordinaris e negins de transport. Il latg sgarmau sa el duvrrar levamein.

Ord las sura expectoraziuns seresulta il sequent per contradas muntagnardas: cultivar ina buna tratga de biestga e praticar l'economia de latg en fuorma dell'utilisaziun della groma — e de sustener energicamein quellas stentas davart las instanzas purilas.

g) L'arrundaziun

Ils avantatgs dellas arrundaziuns en contradas muntognardas fussen enorms. Il tralaschar l'arrundaziun vegn in di a se-vindicar e render il puresser nunpusseivels en contradas muntognardas, essend che la prestaziun ei nunsufficienta. Perquei ei era l'esistenza purila e la francada de quella buca pusseivla en tals loghens. Schiglioc stuessen ils prezis de producziun esser bia pli gronds — e gliez ei buca realisabel.

Per munconza de spazi lein nus allegar cheu mo enzacontas dellas pli impurtontas, sco ellas ein vegnidas constatadas da purs, en loghens nua ch'ins ha realisau ellas:

1. L'arrundaziun carschenta la carezia pil tschespet artau e per la clamada tiels giuvens purs, quei ch'ei franc la pli segira caparra per in flurent puresser.

Stavel mantunau en in' alp grischuna

En quei stavel ein bia memi bia baghetgs nunsufficientes. L'economia sa aschia buc esser razioneivla. Sligiaziun: Ina tegia cun cascharia ed ina stalla cun ina buna canalisaziun per la puschina.

2. L'arrundaziun levgescha la lavur, essend ch'ins sa era luvrar cun maschinas. Cheutras daventa la lavur pli razioneivla.
3. Entras ereger ina buna reit de vias e vials s'augmenta la prestaziun dil singul menaschi puril. Quei che vegn spargnau cheutras en lavurs, vegn indicau a nus dals resp. cass d'arrundaziun (Savognin, Alvaschein, Degen, Segnas, Glion e. a. v.) cun 30 entochen 50 per tschien. Cheutras vegn la capaciad de concorrenza augmentada, ins segirescha ina fiera bia pli adattada.

4. Entras l'arrundaziun creeschan ins ina megliera basa per la pratica d'agricultura e cheutras era la pusseivladad de metter neu praus artificials. *Consequenza: pli bia e meglier pavel per la biestga.* Suenter l'arrundaziun a Savognin ein ils muvels — grazia al pli intensiv menaschi puril ed als praus artificials — s'augmentai; tenor dir dils purs de leu, per rodund 120 tgaus!
5. L'arrundaziun creescha lavur e gudogn ellas contradas alpinas e. a. v.

*Las arrundaziuns san vegnir exequidas en contradas muntagnardas mo sche las subvenziuns vegnan alzadas.**

Perquei eis ei l'obligaziun de tuttas organisaziuns purilas de procurar aschi spert sco pusseivel per ina megliera finanziaziun, en vesta a quellas necessarias megliuraziuns. Ultra de quei duesen las organisaziuns purilas sedar tutta breigia d'instruir il pur davart quellas necessitads, essend ch'aunc ditg buca tut ils purs capeschan la valeta d'ina arrundaziun, e fussen tschelluisa franc de gudignar per quella, era sche las subvenziuns carschessen.

h) Partgida dell' ierta

Ei setracta cheu de buca depli che d'enzaconts cussegls, essend ch'in tractat davart quella damonda, bein ch'ella fuss d'immensa impurtonza per nos purs, ei cheu buca pusseivels. Principalmein seigi menzionau cheu, ch'ina attribuziun dil menaschi puril ad in sulet vegnentsuenter ei buca adina pusseivla ed era buca en tuts cass recumandeivla! Sch'in pèr vegnentsuenter restan el vitg e vulan far cheu il pur, duessen els haver la pusseivladad de survegnir ina part dell'ierta, aschilunsch

* Dapi che questa lavur ei comparida, ha il cuss. naz. augmentau las subvenziuns per arrundaziuns en contradas muntagnardas, aschia ch'ussa san ins quintar cun 80%. Ei fuss pia de recumandar a nossas vischnauncas ded oravontut segirar »in plan general« per tuttas megliuraziuns che san e duein vegnir en damonda, per aschia prevegnir a faulsas disposiziuns ed investituziuns.

che quella ei gronda avunda per saver vegnir partida e ch'ella garantescha in'existenza ad entgins artavels. Mo stuess quella esser componida ord divers beins, praus pli gronds, aclas e misess. Encuntercomi astga »il parter« (stagliar si) buca daventar, sch'il bein puril fuorma in'unitad, era sch'ei setracta ded aclas e misess. Sut tuttas circumstanzias duess ei vegnir evitau che quels che stattan ordeifer, bein ch'els ein affons dil testader, e ch'han empriu in mistregn, e gudognan sin autra moda e maniera lur paun, ni ch'han era schiglioc negin interess pli per lur vitg natal, sappien far valer lur dretgs sin partiziuns de praus, cura ch'ei vegn in di de parter. Il funs auda sulet a tgi che resta el liug e fa il pur. Ultra de quei duessen ils artavels che vulan star vid il puresser buca stuer pagar memi aults prezis, mobein saver surprendre l'ierta en praus pil prezi della valeta de rendita. Quei vegn aunc ditg buca praticau dapertut. Ins paga surpreris pils beins schischents ed ei gia dalla bial'entschatta liquidaus sco purs. Duei il pur puder exister mo cun l'agricultura, duess siu menaschi puder purtar 12—14 tgaus biestga e leutier aunc tiers manedels. En general constatein nus bia memi pintgas existenzas en contradas muntognardas. En tutta cass duess ei buca vegnir partiu, sco quei ch'igl ei scuntrau pér dacuort inaga: ch'in feigl che ha adina fatg il pur, ha obteniu tiella partgida la casa paterna ed in curtin, ferton ch'ils fargliuns ordeifer e che habiteschan el marcau han survegniu ils praus. Aschia sa »il pur« muntagnard buc exister, el sto empaglia!

i) Remarcas finalas

Enteifer nossa lavur havein nus allegau ils principals roms dil puresser muntognard e fatg attents sin las resp. munconzas che vegnan avon. Nus havein era mussau vi sils pugns principals che san vegnir tratgs en consideraziun pil manteniment d'in puresser independent. Divers facturs dil puresser muntagnard havein nus, per munconza de spazi, mo saviu allegar enstagl tractar da rudien, bein ch'els fussen pusseivels de realisar, megliurar ed intensivar en in menaschi puril. Aschia per exempel:

la pomologia, la cultira de verduras, la cultira de fretgs, la cultira de glin e conif, la cultira d'uaul, l'agricultura, la tratga de gaglinam, l'economia de silo, procuraziun de strom els misess, la damonda dell'atgna producziun, la damonda della forza de tratga, la questiu della lavur cumina, della pasculaziun cumina, dellas uniuns e societads e. a. v. Nus havein era giu ni temps ni spazi de discussionar las impurtontissimas damondas culturalas dil vitg muntognard! Ei ha era muncau a nus temps e spazi per tractar las mesiras dil stadi ed ils susteniments ell'economia muntagnarda. Enqual caussa havein nus allegau en nossa lavur, era da quellas varts, aschia il susteniment arisguard l'instrucziun sco fundament per la sligiazion dil problem puril muntagnard, arisguard las arrundaziuns e. a. v. Las prestaziuns dil stadi per l'economia purila ein de renconuscher ed ein de vegnir acceptadas cun engraziament.

Per denton saver gidar da rudien la generaziun giuvna, che vul perseverar el puresser e per saver tschentar quel sil medem scalem sco tuts auters roms de gudogn, drov'ei, sco nus havein mussau all'entschatta in'instrucziun ed educaziun che va afuns, praticamein sco teoreticamein. Ord las sura expectaziuns vesan ins ch'ins fa e sto far grondas pretensiuns visavi purs e puras, dueigien els buca stuer vegetar sco mez rugadurs permiez l'economia generala populara, sco quei che buca paucs vegnan numnadamein taxai e da buca paucs considerai. Lein nus scatschar talas relaziuns, munta ei oravontut haver ina megliera preparaziun pil puresser e per far il pur — *sinaquei ch'ins considereschi quel per ina veritabla clamada!*

Sch'il »stadi social Svizzer« fa tut siu pusseivel en favur e promoziun della tratga de biestga, e sch'el fa era en auters graus tut il siu per vegnir neu culs necessaris daners, sche duess quei era esser pusseivel per l'instrucziun ed educaziun dil pli prezius che nus havein en nossas muntognas, numnadamein per la vera scola della giuvna generaziun purila, masculina e feminina. En quei schai gl'entir problem. Duess quei buc esser il cass davart il stadi, sco era davart ils geniturs de giuvens purs, sche san ins buca dar in auter cussegl, che de mai pli plidar

davart il problem puril, essend ch'igl emprem agid *sto* vegnir dalla vart dell' istruzium ed educaziun. En quei connex stat denton senza dubi era la buna voluntad de segidar sesez, senza la quala negina clamada ei de salvar.

Cuera / Falera, ils 25 de schaner 1954